

Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích

Teologická fakulta

Katedra církevních dějin

Bakalářská práce

Sociální politika v habsburské monarchii v období

vlády Marie Terezie a Josefa II. (1740 - 1790)

Vedoucí práce: doc. ThDr. Rudolf Svoboda, Th.D.

Autor práce: Milada Cinková

Studijní obor: Sociální a charitativní práce

Forma studia: kombinovaná

Ročník: 3.

2013

University of South Bohemia in České Budějovice

Faculty of Theology

Department of Church History

Bachelor thesis

**Social policy in the Habsburg monarchy during the reign of
Maria Theresa and Joseph II. (1740 – 1790).**

Supervisor: doc. ThDr. Rudolf Svoboda, Th.D.

Author: Milada Cinková

Subject of study: Social and Charitative Work

Form of study: combined

Class: 3rd

2013

Prohlašuji, že svoji bakalářskou práci jsem vypracovala samostatně, pouze s použitím pramenů a literatury uvedených v seznamu citované literatury.

Prohlašuji, že v souladu s § 47b zákona č. 111/1998 Sb. v platném znění, souhlasím se zveřejněním své bakalářské práce, a to v nezkrácené podobě elektronickou cestou ve veřejně přístupné části databáze STAG provozované Jihočeskou univerzitou v Českých Budějovicích na jejích internetových stránkách, a to se zachováním mého autorského práva k odevzdanému textu této kvalifikační práce. Souhlasím dále s tím, aby toutéž elektronickou cestou byly v souladu s uvedeným ustanovením zákona č. 111/1998 Sb. zveřejněny posudky školitele a oponentů práce i záznam o průběhu a výsledku obhajoby kvalifikační práce. Rovněž souhlasím s porovnáním textu mé kvalifikační práce s databází kvalifikačních prací Theses.cz provozovanou Národním registrem vysokoškolských kvalifikačních prací a systémem na odhalování plagiátů.

Datum: 6. 4. 2013

Podpis studenta .....

„Děkuji vedoucímu bakalářské práce doc. ThDr. Rudolfu Svobodovi, Th.D. za cenné rady, připomínky a metodické vedení práce.“

OBSAH

Úvod	6
1 Vývoj Habsburské monarchie do roku 1740	9
1.1 Habsburská monarchie po třicetileté válce	9
1.2 Vláda Karla VI.	12
2 Vláda Marie Terezie a Josefa II.	15
2.1 Raná fáze vlády Marie Terezie	15
2.2 Společná vláda Marie Terezie a Josefa II.	18
2.3 Samostatná vláda Josefa II.	21
3 Sociální reformy	24
3.1 Reformy rané fáze vlády Marie Terezie (1740 – 1765).....	24
3.1.1 Státní správa	24
3.1.2 Hospodářské reformy	26
3.1.3 Reformy školství	29
3.1.4 Reformy sociální a zdravotnické	30
3.2 Společná vláda Marie Terezie a Josefa II. v letech 1765 - 1780	32
3.2.1 Státní správa	32
3.2.2 Soudnictví	32
3.2.3 Církevní politika monarchie	33
3.2.4 Hospodářské reformy	34
3.2.5 Reformy školství	36
3.2.6 Reformy zdravotnictví	40
3.3 Samostatná vláda Josefa II. (1780 - 1790).....	41
3.3.1 Státní správa	41
3.3.2 Soudnictví a soudní dvůr.....	42
3.3.3 Církevní politika Josefa II	43
3.3.4 Toleranční patent	45
3.3.5 Poddanská otázka	47

3.3.6 Školské reformy	50
3.3.7 Zdravotní a sociální opatření	50
ZÁVĚR	54
Seznam použitých zdrojů	56

Úvod

Jako téma své bakalářské práce jsem si zvolila sociální politiku Marie Terezie a Josefa II. (1740 -1790). Téma jsem si vybrala především pro jeho naléhavost a aktuálnost.

Sociální politika jako pojem souvisí s uspořádáním společnosti, vytváří podmínky pro uspokojování potřeb občanů, kteří pak následně jsou prospěšní společnosti. Pokud se jedinec cítí sociálně slabý a ohrožený ve své stabilitě, ztrácí se jeho aktivita a to ohrožuje prosperitu společnosti. Záleží, jak chápeme slovo sociální. Jako společenský? Nebo jako zdokonalení životních podmínek lidí? To pak souvisí s vymezením sociální sféry.

Pokrok v oblasti sociální politiky nastává až s nástupem osvícenství a s tím souvisejícími reformami.

Cílem mé práce bylo poukázat na vývoj situace v sociální politice v habsburské monarchii v letech 1740 - 1790. V tomto období se událo mnoho převratných změn ve všech oblastech života, které měly vliv na nové uspořádání společnosti a změnu sociálních podmínek.

Práci jsem rozdělila do tří základních kapitol, ve kterých postupně popisuji dějinný vývoj.

První kapitola se věnuje vývoji habsburské monarchie od třicetileté války. Mapuje politický vývoj a události, které měly hlavní vliv na sociální situaci soustátí. Popisuje vládu předchůdců Marie Terezie. Jejich zápas o udržení monarchie jako celku, katastrofální důsledky třicetileté války a rekatolizace. Vliv nových ekonomických směrů na hospodářskou politiku, začínající pronikání myšlenek nového hnutí, osvícenství.

V druhé kapitole se zabývám rozbohem vlády Marie Terezie a Josefa II. Marie Terezie musela překonávat četné překážky a těžkosti při nástupu na trůn. Úsilí o udržení celistvosti monarchie a získání respektu, jako první ženy vladačky, přivedlo monarchii do vleklých válečných konfliktů a odčerpalo finanční zdroje. Vzniklá situace nutila panovníci k reformní činnosti. Reformy byly realizovány v průběhu samostatné vlády Marie Terezie i v období spoluvlády jejího syna Josefa II. Po smrti Marie Terezie pokračoval Josef II. v reformním úsilí s ještě větším úsilím a razantností.

Třetí kapitola je pro moji práci nejpodstatnější. Je rozdělena na tři celky, ve kterých se chronologicky zabývám jednotlivými oblastmi sociální politiky, kde docházelo ke změnám v důsledku reformy. Jednotlivé oblasti života jsou navzájem propojeny a ovlivňují se. Potřeba reformy státní správy vedla k nutnosti vychovávat vzdělané a oddané úřednictvo. Bylo tedy nutné reformovat školství, které nespĺňovalo požadavky doby. Větší vzdělanost vedla k rozvoji manufakturní výroby a zemědělství. Zrušením nevolnictví se uvolnila pracovní síla. Lidé se začali stěhovat za prací a zlepšovali se jejich ekonomické podmínky. Díky reformě zdravotnictví se postupně zlepšovaly hygienické podmínky života poddaných. Vzniklo mnoho nových zdravotnických a sociálních zařízení. Toleranční patent umožnil náboženskou svobodu, možnost příchodu přistěhovalců jiné víry. To se projevilo na růstu populace, zvyšováním hospodářského výnosu a následně zvyšováním daňových odvodů.

V pozadí všech důležitých jevů a procesů, které tehdy probíhaly, stál nový myšlenkový proud, osvícenství. Toto myšlenkové hnutí usilovalo o překonání středověkých názorů na svět, vyznačovalo se racionálním poznáním vývojových procesů přírody a rozvoji poznání. V oblasti společenské byla do popředí postavena problematika práv člověka, tolerance náboženské a myšlenkové.

Zcela ve smyslu stále se rozšiřujícího osvícenství se vláda začala chápat jako služba pro obecné blaho.

Marie Terezie a Josef II. se řadí mezi panovníky, kteří vládli absolutisticky a prosazovali tzv. osvícenský absolutismus. Státní zájem velel panovníkovi postavit se nad všechny společenské vrstvy a ovládat společnost seshora. Pro celou Evropu je epocha osvícenského absolutismu časem přelomovým.

Příprava bakalářské práce pro mě znamenala prozkoumat relevantní literaturu, jak v českém, tak německém jazyce. K některým zdrojům bylo nutné přistupovat kriticky, protože byly psány v době totalitního režimu a informace v nich jsou poplatné své době. Přesto i ty byly pro mou práci přínosem a vedly mě k hlubšímu zamyšlení nad tématem. Hlavními zdroji pro mou práci mi byly zejména díla: Bělina, P. *Velké dějiny zemí koruny české*, Pohl, W., *Habsburkové: historie jednoho evropského rodu*, Svoboda, R. *Arnošt Konstantin Růžička: josefinista na českobudějovickém stolci*, Šamalík, F. *Úvahy o dějinách české politiky: od reformy k osvícenství*, Tapié, V-L. *Marie Terezie a Evro-*

pa, Veber, V. *Dějiny Rakouska*, Vondra, R. *České země v letech 1705 – 1792: věk absolutismu, osvícenství, paruk a třírohých klobouků*.¹

K vytvoření této práce jsem použila metodu přímou a komparativní.

---

¹ Tyto knihy jsou uvedeny v seznamu literatury na konci této práce.

1 Vývoj habsburské monarchie do roku 1740

1.1 Habsburská monarchie po třicetileté válce

V 16. století docházelo k vyostřování náboženských a hospodářských rozporů. Vytvořila se protihabsburská koalice, především z protestantských odpůrců katolictví.²

Vznikl otevřený válečný konflikt, třicetiletá válka. První fáze třicetileté války, která je nazývána Česko – Falckou, byla pro habsburskou monarchii příznivá. V roce 1625 se konflikt chýlil ke konci, ale vstoupil do něj nový protivník, dánský král, podporován Francií, Anglií a Nizozemím. Zahájil tak druhou fázi války, která trvala do roku 1629. Válka probíhala opět ve prospěch habsburské monarchie v čele s císařem Ferdinandem II. „*Ferdinand II. byl na vrcholu své moci, rekatolizace pokračovala, moc stavů byla zlomena.*“³

Zaútočil však nový protivník, švédský král Gustav Adolf. Jeho cílem bylo vedoucí politické postavení Švédska v prostoru Baltského moře. Nejdlejší fáze války nastala v roce 1635 a pokračovala do roku 1648. tzv. Švédsko – Francouzská válka. Zde již nešlo o náboženské svobody, ale o státní zájmy a válečnou kořist. ⁴„*Třicetiletá válka byla vlastně trojitým konfliktem: zápasem mezi Habsburky a Francouzsko- švédskou koalicí a evropskou, ne-li světovou hegemonií, konfesijní válkou mezi protestantismem a katolicismem a „občanskou válkou“ mezi stavovstvím a absolutismem.*“⁵

Dlouhá a vyčerpávající válka byla ukončena uzavřením Vestfálského míru. Nepřinesl však jednoznačné rozhodnutí všech sporných otázek a problémů, za které se třicet let bojovalo.⁶ Pro Habsburky znamenal pokles mezinárodní prestiže a autority dynastie, její faktický ústup z evropského západu a další oslabení císařského postavení v říši, nehledě na obrovské škody způsobené nekonečnými válečnými operacemi, nebylo dosaženo ani náboženské tolerance pro nekatolíky.

---

² Srov. SEIFERTOVÁ, A. *Dějiny- stručný přehled*, s. 50.

³ Srov. POHL, W. VOCELKA, K. *Habsburkové, historie jednoho evropského rodu*, s. 216.

⁴ Srov. SEIFERTOVÁ, A. *Dějiny- stručný přehled*, s. 50.

⁵ KŘEN, J. *Dvě století střední Evropy*, s. 57.

⁶ Srov. GALANDAUER, J. HONZÍK, M. *Osud trůnu*, s. 35.

Třicetiletá válka prohloubila rozdíly mezi zeměmi Evropy. Zvláště české země byly zatlačeny na periferii, zpozdil se nástup tržní ekonomiky a občanské společnosti. Obchod a peněžnictví, jež třicetiletá válka zvláště poškodila, se podařilo obnovit jen díky židovské diaspoře, která se v 17. století těšila zvláštní ochraně habsburské dynastie. Mnoho movitého majetku bylo zničeno nebo uloupeno a výrazné snížení hodnoty peněz mělo katastrofální dopad nejen na ekonomiku, ale i na obecnou morálku.⁷ Evropský západ podporoval novou podnikatelskou vrstvu, která vzešla z měšťanského prostředí. V českých zemích tato vrstva zaujímal podřadné postavení a do popředí se dostávala šlechta. Do politického života se vrátil duchovní stav.

Nejvážnější byla ztráta obyvatelstva, střední Evropa byla prakticky vylidněna. Jednak to byl důsledek třicetileté války, ale také vln vystěhovalectví a poprav v důsledku rekatolizace.

I po vestfálském míru následovala další vlna vystěhovalectví. Ani po třicetileté válce se rekatolizace neobešla bez násilí.

Habsburkové se snažili přivést obyvatelstvo ke konverzi bez ekonomických škod. V roce 1651 byl vydán místodržitelství patent. Bylo rozhodnuto pořídit soupis obyvatel podle víry.⁸ Stále ale docházelo k perzekucím nekatolíků. Panovníci využívali katolické církve k obnovení a posílení svých pozic. *„S rekatolizací, která formovala vnější projevy barokního katolicismu poutěmi, procesími, činností bratrstev, pořádáním okázalých slavností, je spojen proces takzvané „sociální kázně“, jehož počátky ovšem spadají do dřívější doby. I v tomto případě pracoval stát a církev ruku v ruce při formování bohabojných, mravných, pokorných a neodbojných poddaných.“*⁹

Jen v Uhrách byla situace jiná. Zde nedocházelo k násilnému prosazování protireformací. Uhry byly Habsburky ovládány jen z části, proto zde došlo k odlišnému kulturnímu vývoji.¹⁰

Pokles počtu pracovních sil a jejich výkonnosti vedl k utužení poddanství, kdy se obyvatelé venkova a poddanských měst a městeček stali osobně více závislými na své

---

⁷ Srov. KŘEN, J. *Dvě století střední Evropy*, s. 53.

⁸ Srov. ČAPKA, F. *Dějiny země Koruny české v datech*, s. 312.

⁹ POHL, W. VOCELKA, K. *Habsburkové, historie jednoho evropského rodu*, s. 214.

¹⁰ Srov. BĚLINA, P. *Česká města v 18. stol. a osvěcenská reformy*, s. 9.

vrchnosti a zároveň se jim nebývale rozrostly robotní povinnosti. Poddanství se postupně měnilo v nevolnictví. Rolník byl na nejnižším stupni společenského žebříčku, přitom ale rolnictvo neslo největší daňové zatížení.¹¹

Špatné sociální podmínky poddaných iniciovaly mnoho rebelií a povstání. Od roku 1680 začal do vztahu mezi vrchnostmi a poddanými zasahovat stát, respektive panovník. Císař Leopold I. vydal robotní patent, který byl zaměřen proti libovůli panstva. Šlo o opatření na ochranu nevolníků proti přílišnému zatížení robotou. Patent stanovil maximálně tří denní robotu v týdnu a zakázal šlechtě vybírat daně.¹²

Leopold I. byl prvním panovníkem, u kterého se projevují prvky osvícenství. Tento myšlenkový směr ospravedlňoval absolutismus rozumem. Absolutismus znamenal vládní centralizaci v zákonodárství, administrativě, růst byrokracie závislé na panovníkovi, podřízenost církve, stálou armádu.

Ekonomická politika se zakládala na merkantilismu. Cílem bylo mnoho vyrábět a exportovat a na druhé straně minimalizovat import. Vznikaly císařské manufaktury. Manufaktury pracovaly bez strojů, ale již měly základy industrializace, proces dělby práce. Rakouský merkantilismus je označován jako kameralismus.¹³ Jeho charakteristickým rysem je silný vliv státu na výrobu. Řemeslo bylo organizováno v cechovním systému. Mimo cechy hlavní součást výrobního procesu. Začal se zvyšovat i zemědělský výkon. Bylo zavedeno trojpolní hospodaření. Začaly se pěstovat nové plodiny, jako tabák a kukuřice. Rozšířil se chov dobytka a ovcí.

Vzrostl ale také počet chudých, žebráků a zločinců. V roce 1671 byla postavena káznice, kde byli žebráci, prostitutky, kuplířky a děti tuláků vychováni k práci, většinou bitím. *„Pokus použít chudinu jako levnou pracovní sílu, stejně jako myšlenka nezabíjet zločince, nýbrž „užitečně“ je nasadit na práce v káznicích a robotárnách, pramení ze stejného duchovního postoje.“*¹⁴

---

¹¹Srov. PEKAŘ, J. *O smyslu českých dějin*, s. 230.

¹²Srov. ČAPKA, F. *Dějiny země Koruny české v datech*, s. 321.

¹³Srov. KŘEN, J. *Dvě století střední Evropy*, s.55.

¹⁴POHL, W., VOCELKA, K. *Habsburkové, historie jednoho evropského rodu*, s. 234.

Významnou roli v jeho politice hrála císařská dvorská kancelář a posílila se moc tajné císařské rady. Výsledkem Leopoldovy vnitřní politiky byla unifikace a centralizace monarchie.

Prioritní však byla zahraniční politika. Za vlády Leopolda I. se Habsburská říše potýkala s mnoha vnějšími i vnitřními problémy. Zvnějšku jí nebezpečí hrozilo hlavně na západě, od tradičního rivala Habsburků, Francie a na jihovýchodě od Osmanské říše. Vnitřním nebezpečím pak byla pro Habsburskou říši především nestabilita v Uhrách.

K jeho vrcholným úspěchům patřil vítězný boj s Osmanskou říší. V bojích s rozpínavou Francií již tak úspěšný nebyl. Ve válce v sedmdesátých letech 17. století přichází o některá svá území. K dalšímu velkému střetu s francouzskými Bourbony dochází pak na sklonku jeho vlády ve válce o dědictví španělské. Výsledku tohoto střetu se však Leopold I. Habsburský již nedožil.

Do čela habsburské monarchie nastoupil Josef I., reformě smýšlející panovník. Omezil moc jezuitů na svém dvoře, realizoval státní reformy, snižoval počty úředníků. Zřídil reformní týmy, které se zabývaly úpravami ústavy, daňového systému a soudnictvím. „*Pro práci krajských hejtmanů byla vydána instrukce, v níž se jim ukládalo, aby pečovali o zachování katolického náboženství a o panovnické regály a práva, aby dohlíželi na zachování zákonů, starali se o bezpečnost a záležitosti soudní.*¹⁵

Za jeden z největších úspěchů jeho vlády je možné považovat prosazení tzv. směnečného práva. Směnka jako cenný papír ulehčila řadu hospodářských transakcí.¹⁶

1.2 Vláda Karla VI.

Po nečekané smrti Josefa I., nastoupil v roce 1711 jeho bratr arcivévoda Karel VI.

I za jeho vlády trpěla monarchie, vyčerpaná válkami, nedostatkem peněz. Finanční tíseň nutila císaře k reformám. Sjednocování celní soustavy, budování dopravní infrastruktury, k podpoře manufakturního podnikání. Panovník zavedl nové daně, deval-

---

¹⁵ ČAPKA, F. *Dějiny země Koruny české v datech*, s. 327.

¹⁶ Srov. VONDRA, R. *České země v letech 1705-1792*, s. 145.

voval měnu.¹⁷ Zasahoval do vztahu nevolníka a šlechtice. Nevolník měl řadu závazků vůči svému pánovi. Platil mu hotově nebo robotou. Státu platil daně za půdu. Tyto daně byly hlavním příjmem státu, protože panská půda zdaněna nebyla. Panstvo ale rozšiřovalo své pozemky na úkor nevolníků, proto se daně zmenšovaly. Panovník musel zasáhnout ve vlastním zájmu, ve prospěch nevolníků. Vydal několik patentů omezujících panské požadavky. Šlechta se však postavila na odpor a záměry se nezdařily.

V roce 1733 vypukly další války se Španělskem a Francií. Ve vídeňské pokladně chyběly peníze. Císař si musel půjčovat od soukromých bankéřů a obchodníků za nevýhodných podmínek.¹⁸

Velké břemeno bylo i to, že byl Karel VI. poslední v dynastii. Musel zplodit potomka nebo hrozilo nebezpečí rozdělení monarchie, podobně jako ve Španělsku.

Již v roce 1703 vydal nový statut o následnictví, v němž zdůrazňuje jednotu říše, která jako celek má být vždy převzata prvorozeným synem. Připouštěl však i následnictví dcer. V roce 1713 vydal pragmatickou sankci, která potvrzovala zásadu nedělitelnosti habsburského dědictví. „*Pragmatická sankce se stala rozhodující podmínkou pro přeměnu rodového impéria v moderně budovaný státní celek s novou výkonnou administrativou a jednotným právním řádem.*“¹⁹ Karel VI. vynaložil velké úsilí a oběti, aby dosáhl uznání tohoto dokumentu. „*Dlouholeté úsilí a velké oběti, jež vynaložil, aby dosáhl v zahraničí i u vlastních stavů uznání tohoto dokumentu, vyčerpávaly značnou část vládní energie*“²⁰

Název pragmatická sankce byl používán tam, kde šlo o významné a důležité státoprávní akty, které měly legislativní povahu, sílu zákona.

Státy a země, které pod svým žezlem dynastie spojila, měly být považovány za nedílný celek. Tak jim měla také v budoucnu dynastie a její dědicové vládnout. To byla základní a výchozí zásada, o kterou se sankce opírala.²¹ Dědit mělo mužské potomstvo podle prvorozenosti neboli primogenitury, tedy především nejstarší syn posledního vladaře a jeho potomstvo. Při nedostatku mužského potomstva mělo dědit potomstvo žen-

---

¹⁷ Srov. KŘEN, J. *Dvě století střední Evropy*, s. 59.

¹⁸ Srov. GALANDAUER, J., HONZÍK M. *Osud trůnu*, s. 45.

¹⁹ URFUS, V. 19. 4. 1713, *Pragmatická sankce: rodný list podunajské monarchie*, s. 29.

²⁰ KŘEN, J. *Dvě století střední Evropy*, s. 59.

²¹ Tamtéž, s. 31.

ské podle stejných zásad. Nejdříve dcery Karla VI., postupně pak Josefa I., Leopolda I., jakož i potomstvo dalších linií.

Bylo zapotřebí, aby každý zemský sněm dokument přijal jako svůj vlastní, základní zemský zákon. Bylo nutné dosáhnout příslibu, že všechny země monarchie setrvají v trvalém svazku soustátí pod vládou jednoho panovníka. Pragmatická sankce byla předložena ke schválení stavovským sněmům habsburských zemí. Mezi léty 1720 až 1730 přijaly sankci téměř všechny stavovské sněmy habsburské monarchie. Dokument se stal součástí státního práva monarchie. *„Pragmatická sankce se tak stala synonymem legislativního projevu, který měl mít mimořádnou trvalost a který i obsahově přinášel mnoho zásadního.“*²²

Další krokem bylo třeba dosáhnout mezinárodního uznání, mezinárodní záruky, že její obsah bude uskutečněn. Dosáhnout uznání pragmatické sankce u jednotlivých velmocí znamenalo dělat velké ústupky a dokonce se vzdávat území. Vnitřní reformy musel Karel VI. odložit na pozdější dobu. Vnitřní soustava habsburského soustátí byla oslabena, pokladna zela prázdnotou a možnosti úvěru byly vyčerpány. Císař Karel VI. zemřel nečekaně v roce 1740. Zanechal dědicům územně sice rozsáhlou, ale vnitřně velmi málo stmelenu říši. Nezanechal žádného mužského potomka, dědila proto nejstarší žijící dcera, Marie Terezie. *„Evropa zastávala názor, že monarchie spěje k rozkladu. Toto všeobecné mínění bylo utvrzováno skutečností, že na trůn ohrožené říše zasedla žena, které soudobá morálka a konvence přikazovaly podřízené místo ve společnosti.“*²³

---

²² KŘEN, J. *Dvě století střední Evropy*, s. 44.

²³ BOGDAN, H. *Historie Habsburků, sedm století rodu*, s. 45.

2 Vlása Marie Terezie a Josefa II.

2.1 Raná fáze vlády Marie Terezie

Postavení mladé panovnice, Marie Terezie, bylo v prvních letech její vlády složité. „Když Karel VI. 20. října 1740 umíral, domníval se neustále trochu naivně, že jeho dcera Marie Terezie a jeho zeť František Štěpán budou moci převzít dědictví Habsburků bez velkých potíží. To ovšem nepočítal s tehdejšími evropskými velmocemi, které si dokonale uvědomovaly slabiny rakouské monarchie.“²⁴ Vedle otevřeného kořistnictví vystoupily na povrch i pečlivě utajované diplomatické intriky. Saský kurfiřt August II. Silný za podpory Bourbonů ve Španělsku připravoval anexi Čech, Moravy a Slezska. Bavorský kurfiřt měl již v roce 1671 vypracovaný plán na získání Slezska v případě vymření Habsburků v mužské linii. „Pragmaticky bez ohledu na pragmatickou sankci se chystaly habsburskou dvouhlavou orlici po pruském vzoru pořádně oškubat další korunované hlavy – panovníci Španělska, Francie a Bavorska.“²⁵

Již v roce 1740 vyrazil do boje za uchvácení části rakouského dědictví pruský král Fridrich II. Rozpoutal válku, ve které Marie Terezie nakonec ztratila Slezsko. Koncem roku 1741 obsadil velkou část Čech, za pomoci Francouzů, bavorský kurfiřt Karel Albert Bavorský. Část české šlechty ho dokonce přijala za svého krále. Bavorské a francouzské vojsko bylo z Čech vypuzeno a v roce 1743 převzala Marie Terezie oficiálně vládu v Čechách. „Květnovou pražskou korunovací roku 1743 byl do značné míry vyjasněn státoprávní problém, který vyvstal v důsledku sporu o pragmatickou sankci. Ačkoli Marie Terezie sama užívala od nástupu na trůn důsledně titulu české a uherské královny, odpůrci pragmatické sankce ji v oficiálních i neoficiálních dokumentech jmenovali arcivévodkyní rakouskou nebo velkovévodkyní toskánskou, nanejvýš pak králov-

---

²⁴ BOGDAN, H. *Historie Habsburků, sedm století rodu*, s. 136.

²⁵ TARABA, L. *Josef II.*, s. 10.

nou uherskou“²⁶ V roce 1745 utrpěly habsburské armády opět řadu porážek, ale Marie Terezie se nechtěla smířit s územními ztrátami, proto válka pokračovala.

Teprve v roce 1748 byl v Cáchách uzavřen mír, který definitivně ukončil války o habsburské dědictví. Téhož roku byl korunován její manžel František Lotrinský císařem. Marie Terezie nikdy korunována nebyla. Byla titulována císařovnou – manželkou. Její titul byl ale stejně honosný: Marie Terezie, císařovna římská, apoštolská královna česká a uherská.

Marie Terezie obhájila sice své dědické nároky, celistvost jejího panství ale utrpěla ztráty. Monarchie odevzdala Parmu a Piacenzu španělským Bourbonům, západní Lombardii Savojsku. Prusko získalo Slezsko s Kladskem. Ztráta Slezska byla habsburské monarchii částečně kompenzována uznáním pragmatické sankce všemi evropskými zeměmi.²⁷

V monarchii vyčerpané válkami o habsburské dědictví povážlivě klesly státní příjmy. Státní dluh se naopak ještě zvýšil. Rozhodující podíl ze státního rozpočtu odčerpávaly výdaje na armádu. Bezpečnost monarchie však udržování početné armády vyžadovala. „*Aby obnovila bezpečnost a prosperitu zemí, jež byly na svých hranicích nadále ohrožovány dvěma nepřáteli, Pruskem a Tureckem, musela Marie Terezie přistoupit k vnitřním reformám.*“²⁸

Již v roce 1742 slibovala Marie Terezie všem, kdo půjdou do války na 3 roky osvobození od daní a nevolnictví. Nešlo ale o žádné reformy, spíše o cílené výhody. K osvobození z nevolnictví mělo docházet jen individuálně, na základě vstupu do armády a dosti dlouhé vojenské služby.

Několik prvních pokusů o zavedení reforem státní správy učinila Marie Terezie už za války o rakouské dědictví. Byly to však spíše experimenty, a nebyl to ucelený systém. Správa habsburského soustátí si uchovávala středověkou podobu. Pravomoci úřadů nebyly jednoznačně stanovené nebo se překrývaly.

---

²⁶ BĚLINA, P., KAŠE, J., KUČERA, J. P. *Velké dějiny země koruny české*, s. 29.

²⁷ Srov. SVOBODA, R., *Arnošt Konstantin Růžička, josefínista na českobudějovickém biskupském stolci*, s. 43.

²⁸ TAPIE, V-L. *Marie Terezie a Evropa*, s. 106.

Marie Terezie chtěla zvýšit účinnost správního uspořádání habsburské monarchie a vybudovat silnou armádu, jediný prostředek k udržení nepřátel. Ústřední vláda potřebovala mít zajištěny finanční příjmy a navíc je chtěla spravovat sama. Z jejího pohledu bylo stavovské uspořádání špatné a nezpůsobilé, nedokázalo zajistit obecný prospěch. Stavové nesouhlasili, přesto byla v roce 1748 zavedena mimořádná berně. Mezi jednotlivými zeměmi habsburské monarchie byla rozdělována v určitém poměru vojenská kontribuce. Reformy pokračovaly oddělením soudnictví od politických a finančních záležitostí. Oddělit moc politickou od moci soudní bylo v té době v rozporu s odvěkou zkušeností.²⁹

V roce 1756 se opět schylovalo k válce. Marie Terezie se nechtěla smířit se ztrátou Slezska. Uzavřela spojení s Francií, na krátkou dobu i s Ruskem. Dějištěm války bylo hlavně Česko a Slezsko. I když zpočátku armády Pruska utrpěly řadu porážek, bylo jeho postavení velmoci v Evropě nakonec zachováno. Britští spojenci dosáhli rozhodujícího úspěchu nad Francií. Smrt ruské carevny Alžběty zapříčinila odchod Ruska z aliance a monarchie zůstala osamocena. Její síly na získání Slezska nestačily. V roce 1763 byl uzavřen mír. Monarchie musela vyklidit Kladsko a definitivně se vzdát nároku na Slezsko.³⁰ *„Zdalo se, že již nikdy nebude v rakouských silách včlenit ztracenou a poté téměř znovu dobytou zemi zpět do hranic podunajské monarchie.“*³¹

Po sedmileté válce se prvořadou státní starostí staly opět finanční záležitosti. Válečné ztráty a náklady zcela odčerpaly zisky z předchozích reforem. Státní dluh neúnosně narostl. Válka zlikvidovala i to málo, čeho se před ní podařilo dosáhnout.³²

---

²⁹ Srov. VONDRA, R. *České země v letech 1705-1792*, s. 81.

³⁰ Srov. GALANDAUER, J. *Osud trůnu*, s. 65.

³¹ TAPIE, V-L. *Marie Terezie a Evropa*, s. 204.

³² Srov. GALANDAUER, J. *Osud trůnu*, s. 65.

2.2 Spoluvláda Marie Terezie a Josefa II.

Nejstarší syn Marie Terezie, Josef II. se narodil 13. března 1741. Po smrti svého otce Františka Lotrinského, v roce 1765 se stal římskoněmeckým císařem. Marie Terezie mu svěřila spoluvládu.

Josefova životní dráha byla vytýčena již od narození naprosto přesně. Malý arcivévoda byl proto hýčkán a zároveň v něm bylo upevňováno přesvědčení o vlastní výlučnosti. Chlapec se velice brzy dokázal postavit proti oběma rodičům a zvláště matce. Josef II. nebyl tvárný a choval se jako diktátor už v deseti letech. Na vině byli vychovatelé, kteří si výchovu pletli s drezurou.³³ Již v roce 1761 napsal *Sny (Reveries)*. Koncipoval v nich svou vizi státu, vycházející z absolutní moci panovníka. „*Marie Terezie byla velice překvapena, když synův pamětní list četla. Rozhodně neobsahoval sny, nýbrž jasně revoluční ideje.*“³⁴

Josef II. často podnikal zahraniční cesty. Jeho cesty byly mezi jeho současníky vysoce ceněny. Byly nejlepším předpokladem pro jeho budoucí vládu. Poznatky z těchto cest přinesly Josefovi II. mnoho podnětů pro jeho pozdější reformy. Navštívil pruské Slezsko, kde se setkal s Fridrichem II., Itálii, Rusko a také Francii. Návštěva Francie ho inspirovala ke stavbě vídeňské Všeobecné nemocnice v roce 1783.

Zážitky z inspekčních cest, zvláště po českých zemích, vedly císaře k úvahám o zrušení nevolnictví a o účelnosti roboty. Roboty, i přes patenty závisela na libovůli pánů. Před robotními povinnostmi chránila jen dvorská služba. Roboty vyvolávala záporný postoj k práci a pracovní aktivitě vůbec. „*Země byla doslova přesycena odporem proti robotě. Zápas o zrušení této nejtěživější povinnosti poddaných vůči vrchnostem byl svou podstatou bojem za optimální podmínky zemědělské malovýroby na rustikální, rolnické půdě.*“³⁵

Za hladomoru v sedmdesátých letech 18. století se Josef II. přesvědčil, že vrchnost nedovede ochránit poddané před hladem a smrtí, ačkoli je to její povinnost. Hladomor a poslední velká selská rebelie v roce 1775 v Čechách přinutily Marii Terezii

---

³³ Srov. TARABA, L. *Josef II.*, s. 14.

³⁴ WELSENSTEINER, F. *Synové Marie Terezie*, s. 14.

³⁵ HAUBELT, J., *Zrušení nevolnictví: Významná událost v dějinách našeho lidu*, s. 111.

k vypracování nového robotního patentu. Každý majitel půdy měl víc času na práci na své vlastní půdě, což znamenalo větší vzestup zemědělské malovýroby. „*Stavovská společnost musela nový robotní patent přijmout, ale opozičních postojů proti osvícenské politice se přitom nevzdala.*“³⁶

Jako spoluvládce mohl Josef II. kromě vojenské oblasti ovlivňovat výrazněji pouze zahraniční politiku, v ní se snažil spolu s hrabětem Kounicem znovu získat Slezsko. Tímto činem mělo být obnoveno otřesené velmocenské postavení vůči Prusku. Ve svých snahách byl omezován mírovými tendencemi své matky. Josefově vlivu na zahraniční politiku lze připsat anexi Haliče za prvního dělení Polska, Bukoviny při uzavření rusko-turecké smlouvy z Küçük-Kajnardži a anexi Innských Rakous po válce o bavorské dědictví.

Josef II. se pokoušel, většinou marně, prosadit své ideje reformou státní správy, armády, trestního práva, poddanství a školství. Jeho stanoviska často narážela na odpor panovnice a ta v názorových sporech se synem téměř vždy vítězila. Marie Terezie držela až do konce otěže vlády pevně v rukou, což jejího syna stále více frustrovalo.³⁷

Druhá polovina 18. století je všeobecně nazývána osvícenskou dobou. Osvícenství bylo celoevropské hnutí, které hlásá, že člověk by se měl řídit rozumem než vírou. Měl by být snášenlivý k lidem. Smyslem není jen posmrtná spása, ale i důstojný život na zemi. Je to duchovní proud, který se po roce 1750 rozšířil po celé Evropě. Josef II. byl vychován v duchu osvícenství a proto se jako vládce snažil osvíceně spravovat Bohem svěřené země.³⁸ Snažil se plnit vladařské povinnosti, neboť se cítil být služebníkem státu. Proto upřednostňoval dobře fungující a zákony dodržující úřednický aparát před šlechtickou správou.³⁹

Marie Terezie byla umírněná reformátorka. Přetvářela stát v duchu osvícenství, i když jeho státní teorie a společenskopolitické cíle kategoricky odmítala.⁴⁰

---

³⁶ HAUBELT, J., *Zrušení nevolnictví*, s. 123.

³⁷ Tamtéž, s. 47.

³⁸ Srov. SVOBODA, R., *Arnošt Konstantin Růžička, josefinista na českobudějovickém biskupském stolci*, s. 31.

³⁹ Srov. TARABA, L. *Josef II.*, s. 74.

⁴⁰ Srov. WELSENSTEINER, F. *Synové Marie Terezie*, s. 34.

Neměla v úmyslu odstranit feudální systém, chtěla do něj ale vnést lidský rozměr. „Podle paternalistického ideálu vlády musela totiž panovnice zajistit všem svým poddaným, všem svým dětem bez rozdílu, slušné živobytí a osobní, lidskou důstojnost.“⁴¹ Snažila se zmírnit a zlepšit podmínky života venkovanů vydáním urbaniálního patentu z roku 1767. Pomyšlela na velkou selskou reformu ve všech zemích. Prvotní podmínkou obecného blaha byl rozmach zemědělství a toho se nedalo dosáhnout, pokud by rolník neobdržel úplnou svobodu. Díky tomu se dostávala do konfliktu se šlechtou. Zavedení reformy zpomalovala i zdlouhavá komunikace, nerovnoměrnost hospodářského vývoje a různorodost regionálních správních systémů. Mnohá reformní opatření omezovala samosprávu jednotlivých zemí, která měla být zrušena.

Prvním předpokladem reformy bylo zřetelné vymezení nových kompetencí církve a státu. Autonomní postavení katolické církve ve státě bylo v největším rozporu s ideami osvícenského absolutismu. Řídící centrum církve, papežská kurie, se zcela vymykalo státnímu vlivu. Proto se již v období Marie Terezie objevily pokusy o podřízení církve státu. Nešlo o tažení proti náboženství, ale o zapojení církve do služeb státu. Marie Terezie moc katolické církve sice omezovala, ale nikdy nezpochybnila její užitečnost a úzké sepětí se státními a dynastickými zájmy. Odvážila se stavět církevní majetek pod dohled státu, omezovat církevní soudnictví a vliv církve ve věcech manželství. Dalším úspěchem v tomto směru bylo zrušení jezuitského řádu v roce 1773. Došlo k němu rozhodnutím papežské kurie a Josef II. jako spoluvládce prosadil vyvlastnění majetku řádu.⁴²

Hospodářský a politický vývoj sebou nesl změny nejen ve státním aparátu, ale i ve školství. Bez vzdělaných úředníků a vedoucích pracovníků, kteří rozumí odborným problémům průmyslové a zemědělské výroby, by nebylo možné pokračovat v reformních změnách monarchie.⁴³ Proto císařovna nařídila v roce 1770 vypracovat plány na zavedení všeobecné školní docházky se zaměřením na zvládnutí trivia a katechismu. Byl kladen důraz na výchovu dětí k pracovní disciplíně. Přes odpor vrchnosti

---

⁴¹ TAPIE, V- L. *Marie Terezie a Evropa*, s. 309.

⁴² TARABA, L. *Josef II.*, s. 80.

i rodičů, kteří ztráceli pracovní sílu, se postupně uchytila poměrně hustá síť triviálních škol.

Modernizace státu s sebou nesla snahu po jednotném dorozumívacím prostředku. Němčina byla jazykem dvora, vlastním jazykem panovnického rodu, a státní aparát měl sloužit právě dvoru, takže si panovník němčinu zvolil jako jazyk úředního aparátu.

V roce 1780 zemřela Marie Terezie, arcivévodkyně rakouská, královna uherská a česká. Nikdy nebyla vychovávána v duchu osvícenství, přesto vládla v osvícenském duchu. Zůstala bigotně věřící, přesto usilovala o blaho státu i za cenu potlačování moci stavovské obce, ale i katolické církve. Její reformy znamenaly hluboký zásah do feudálně právních a ekonomicky naturálních vztahů a zvyklostí tehdejší společnosti. Stát začal přejímat práva a povinnosti vrchnosti.⁴⁴

Z českých a rakouských zemí postupně vznikala politicky, správně a ekonomicky stále více integrovaný celek, užší jádro habsburské monarchie. Zatímco Uhry se těšily v tomto směru řadě úlev. Až Josef II. se pokusil zahrnout do svého reformního úsilí i Uhry, ovšem bez valného úspěchu. I díky tomu se právě v 18. století začaly formovat první znaky budoucího dualistického uspořádání monarchie. Zatím však byly Uhry jen autonomním a svébytným článkem uvnitř reálné unie zemí habsburského soustátí.

2. 3 Samostatná vláda Josefa II.

Po smrti Marie Terezie 29. listopadu 1780 se Josef II. stal suverénním vládcem. V jeho osobě dosáhl osvícenský absolutismus svého vrcholu. Pokládal se za prvního úředníka státu. Jeho životním posláním bylo pracovat pro blaho státu a společnosti. *„Všechny reformy, které v době své vlády prosazoval, vycházely z praktických potřeb, především ze snahy o hospodářské a vojenské posílení státu.“*⁴⁵

Dne 20. října 1781 vydal Toleranční patent, kterým uzákonil snášenlivost vůči luteránům, kalvinistům, pravoslavnému vyznání. Roku 1782 pak následovalo zrušení kláš-

---

⁴³ Srov. HAPÁK, P a kol. *Přehled dějin Československa*, s. 364.

⁴⁴ Srov. TAPIE, V- L. *Marie Terezie a Evropa*, s. 362.

⁴⁵ HAPÁK, P a kol. *Přehled dějin Československa*, s. 413.

terů, které se nevěnovaly vyučování, vědě nebo péči o nemocné. Změny v církevní politice vyvolaly také změnu ve výchově kněží. Josef II. nahradil biskupské semináře státními generálními semináři. Na univerzity a lycea přenesl monopol teologického vzdělávání, které mělo být poskytováno v duchu reformního katolicismu. Začleněním kléru do státní správy byla dovršena zásadní změna poměru mezi církví a státem v epoše osvícenského absolutismu.⁴⁶ Tato hluboká společenská změna se později již nedala zvrátit.

Marie Terezie nehodlala zrušit nevolnictví s ohledem na možnou ekonomickou újmu vrchnosti, ale Josef II. se k tomu po její smrti odhodlal. Patentem z 1. listopadu 1781 zrušil nevolnictví v českých zemích. V roce 1782 bylo nevolnictví zrušeno ve Štýrsku, Korutanech, a v předním Rakousku. V roce 1785 v Uhrách. V Tyrolsku a Vorarlbersku vůbec neexistovalo.

Zrušení nevolnictví urychlilo modernizaci zemědělství i budoucí rozvoj průmyslu. Pro nemajetný venkov znamenalo zrušení nevolnictví zlepšení podmínek prodeje pracovní síly. Staré společenské struktury ztrácely svou stabilitu, merkantilismus přinášel nové formy práce.

Josefovi II. nechyběl ostrý intelekt, tvůrčí energie, do jisté míry sociální citění, praktický humanismus a tolerance, postrádal však znalost lidí, podceňoval jejich psychiku a lpění na tradicích a konečně nerozuměl příliš umění a vědám, které neměly, jak se domníval, okamžité praktické uplatnění a občas podrývaly i jeho autoritu.

Jeho velkým neúspěchem byla válka s Tureckem, bylo nutno na ni uvolnit dvě třetiny příjmů ze státní pokladny. Proto podněty k mnohým sociálním a ekonomickým opatřením přicházely především z prohraných válek a zadluženosti země. Stát musel hledat nové zdroje k naplnění státní pokladny. Nejostřeji profilovaný symbol nové doby je jeho rušení klášterů a jejich přeměna v manufaktury, špitály a kasárna. „*Píle místo zbožnosti, práce místo askenze, podnikavost a osobní aktivita místo odevzdání se do rukou Prozřetelnosti Boží – to byly devízy nové doby, která ve své oficiální propagandě stavěla, možná nevědomky, pracovní efektivitu proti náboženství*“.⁴⁷

---

⁴⁶ Srov. BĚLINA, P. KAŠE, J. KUČERA, J. *Velké dějiny zemí Koruny české* s. 119.

⁴⁷ VEBER, V. HLAVAČKA, M. VOREL, P. *Dějiny Rakouska*, s. 361.

Rezervovaný až kritický vztah si k Josefovi II. uchovávali někteří zástupci katolické církve, kteří poukazovali především na kulturní ztráty a morální devastaci, ke kterým docházelo ve spojení s císařovými reformami.

Pro reformní úsilí Josefa II. se stala osudným jeho nedočkavost, snaha soustředit ve svých rukou všechna rozhodování i neschopnost naslouchat kritickým hlasům. Mnohá nařízení vyvolávala odpor v řadách šlechty i církevních kruhů, některá nedošla pochopení ani v dalších vrstvách obyvatelstva. Jeho nařízení byla často vinou úředníků plněna liknavě a nedůsledně a některá zcela zapadla v přílivu nových a nových opatření.⁴⁸ Byl mu vytýkán způsob, jakým reformy prováděl. Nedokázal taktizovat, jednal přímo, až despoticky. Neohlížel se na tradice ani zvyklosti.⁴⁹

Ale i přesto hlavně obyvatelstvo venkova na éru osvícenského absolutismu vzpomínalo v dobrém. Poddanské vrstvy viděly v Josefovi II. „selského císaře“. Za zrušení nevolnictví a omezení moci církve je pokládán za jednoho z nejlepších panovníků a jeho vláda za počátek českého národního obrození.

---

⁴⁸ BĚLINA, P. KAŠE, J. KUČERA, J. *Velké dějiny zemí Koruny české*, s. 123.

⁴⁹ Srov. WELSENSTEINER, F. *Synové Marie Terezie*, s. 34.

3 Sociální reformy

3.1 Reformy rané fáze vlády Marie Terezie 1740-1765

3.1.1 Státní správa

Marie Terezie byla od začátku přesvědčena, že sjednocení a zjednodušení správního systému dovede svoje země opět k prvořadému postavení v Evropě. Během válek o rakouské dědictví získala politické zkušenosti a uvědomila si nezbytnost reforem. Využívala myšlenky osvícenství, podle kterých může panovník vhodnými zákony zlepšit situaci státu, občanů a zajistit společenský pokrok. Ve smyslu tohoto myšlenkového proudu se vláda začíná chápat jako služba pro obecné blaho.

Při vládnutí a schvalování zákonů jí pomáhalo a radilo mnoho rádců. Jejím prvním poradcem byl hrabě Fridrich Wilhelm Haugwitz. Již počátkem roku 1748 předložil hrabě Haugwitz konkrétní plán na zavedení úplné a důkladné reformy celé státní správy. „*Základním principem Haugwitzova pojetí reformy bylo spojení správního a finančního zřízení do jednoho organizačního celku.*“⁵⁰

V roce 1742 zřídila Dvorskou a státní kancelář. Ta byla rozdělena do dvou sekcí. První sekce se zabývala zahraniční politikou a zájmy císařského domu. Druhá sekce měla na starosti vnitřní záležitosti a soudní dvůr. Tyto kroky ohlašovaly zesilující centralizaci.⁵¹

V roce 1745 centralizovala vojenské úřady do nové Dvorské válečné rady a v roce 1746 vytvořila ústřední dvorské orgány pro správu mincovního a horního regálu a také pro komerční záležitosti.

---

⁵⁰ TAPIE, V- L. *Marie Terezie a Evropa*, s. 116.

⁵¹ Tamtéž, s. 112.

Správní a finanční řízení mělo být svěřeno do jednoho místa. Doposud ho zajišťovaly stavovské zemské výbory. „*Schvalování daní, výše berní sazby a zejména rozpisy a vymáhání berně závisely na stavovských shromážděních či zemských sněmech.*“⁵²

Zemské sněmy ovládala aristokracie. Platilo to především v Uhrách a v českých zemích. Podle nových návrhů by jednotlivé země a stavovské orgány ztratily část svých pravomocí. Řízení zemí mělo podléhat přímo ústřední vládě ve Vídni.

Panovnice chtěla zvýšit účinnost správního uspořádání habsburské monarchie a vybudovat silnou armádu, jediný prostředek k udržení nepřátel. Ústřední vláda potřebovala mít zajištěny finanční příjmy a navíc je potřebovala a chtěla spravovat sama. Stavovské uspořádání bylo špatné a nezpůsobilé. Nedokázalo zajistit obecný prospěch. Stavové nesouhlasili, ale přesto byla zavedena mimořádná berně. „*Po dlouhých diskusích vedených mezi českými stavy a vídeňským direktoriem došlo nakonec ke sjednocení názorů jak na metodu stanovení berně, tak na její konkrétní výši, přičemž obojí bylo oboustranným kompromisem.*“⁵³ Se stavy byly sjednány dohody o odvádění vojenské kontribuce. Dalším krokem bylo oddělení soudnictví od politických a finančních záležitostí.

Zásadní přestavbu systému státní správy spustil výnos z roku 1749. Základ byl ve spojení politické a finanční správy v jeden celek. Vznikla nová ministerská instance Directorium in Publicis et Cameralibus, tedy direktorium pro veřejné a kamerální záležitosti.⁵⁴ Současně se zrušilo výlučné postavení dvou dvorských kanceláří, české a rakouské. Zemští stavovští úředníci změnili ve státem placené „landesoffiziere“, tedy státní úředníky, kteří byli podřízeni zemské a vídeňské správě. Jako nejvyšší orgány zemské správy vznikly 7. května 1749 královské reprezentace a komory. Fungovaly až do roku 1763, kdy je nahradila zemská gubernia.

Dosavadní reformy však nepřinesly očekávané výsledky. Zasáhla sedmiletá válka a projevil se nedostatek finančních prostředků. Stát i nadále hledal nové možnosti ozdravení svých financí. Vypisováním nových nepřímých daní, zavedením státní loterie, pronájemem nejrůznějších monopolů.

---

⁵² Tamtéž, s. 16.

⁵³ TAPIE, V- L. *Marie Terezie a Evropa*, s. 160.

⁵⁴ Tamtéž, s. 128.

V roce 1760 vznikla nová státní rada. Aparát tvořili zdatní, státu oddaní úředníci. Státní rada se měla zabývat vnitřními záležitostmi dědičných zemí. „*Při projednávání jednotné politiky monarchie však státní rada přesto brala ohled na odlišnosti jednotlivých zemí*“⁵⁵

V roce 1761 přistoupila rada k významným reformám. Bylo zrušeno Directorium in Publicis et Cameralibus. Rada se domnívala, že společné řízení správy a financí je hlavní příčinou finančních nesází. Správní záležitosti byly svěřeny spojené česko-rakouské dvorské kanceláři.⁵⁶

Správní reformy byly prováděny zejména v rakouských a českých zemích. Ostatní země měly své instituce a byly považovány za samostatné.

Správní reformy Marie Terezie měly významné sociální důsledky. Otevřela se cesta k sociálnímu vzestupu nižších tříd. Pouhý šlechtický původ už se nepovažoval za dostačující pro státní službu. Pro budoucí úředníky byly zřízeny nové výchovné ústavy. Vznikla nová síť škol, mimo jiné hornická, obchodní, inženýrská nebo první rakouská reálka.⁵⁷

Za vlády Marie Terezie byla justice důsledně oddělena od politické a finanční správy. Nejvyšší soudní dvůr byla první instituce, která nerozlišovala mezi šlechtickým a nešlechtickým soudem. Postupně vypracovala a dohlížela na jednotné procesní řízení u nižších soudních instancí. Šlo o to založit soudnictví na spravedlivějších a nestrannějších zásadách.⁵⁸

3.1.2 Hospodářské reformy

Marie Terezie činila taková hospodářská opatření, která měla za cíl obecný blahobyt poddaných. Panovníci však chyběly spolehlivé údaje o lidském a výrobním potenciálu, ze kterých by bylo možno vycházet při stanovení daňového zatížení či počtu rekrutů. Proto panovnice nařídila sčítání lidu a revizi zastaralých demografických údajů.

---

⁵⁵ Tamtéž, s. 211.

⁵⁶ Srov. FRAIS, J. *Reformy Marie Terezie a Josefa II.*, s. 72.

⁵⁷ Srov. ŠAMALÍK, F. *Úvahy o dějinách české politiky*, s. 233.

⁵⁸ Srov. ČAPKA F. *Dějiny zemí Koruny české v datech*, s. 357.

Bylo třeba vědět, kolik má stát daňových poplatníků, kolik vojáků by měl v případě války a především kolik má vůbec obyvatelstva.⁵⁹ V roce 1754 se poprvé konalo sčítání lidu současně a jednotně po celém soustátí. Soupis provedlo nejprve duchovenstvo podle farností, posléze se uskutečnilo i sčítání zajišťované vrchností. Jeho obsah byl rozšířen o soupis domů. „*První sčítání lidu umožnilo nahradit verbování rekrutováním - určitý region dodával armádě stanovený počet mužů pod rakouské prapory.*“⁶⁰ Soupisy se prováděly každoročně, nebyly ale přesné. Šlo o snahu vrchnosti zatajit poddané bez majetku a rodiny. Ti nemohli být objeveni v daňových seznamech.⁶¹ V roce 1770 se věci chopil vojenský erár. Vojenské soupisy byly mnohem chudší na informace, ale podařilo se zlepšit jejich přesnost.

Byly zahájeny práce na soupisu veškeré půdy. Daňové zatížení dopadalo dosud jen na nevolnické obyvatelstvo. Nová daňová reforma počítala i se zdaněním šlechtické půdy. Nebylo ale možno se spolehnout na dobrovolná přiznání plátců daně, proto bylo provedeno přesné vyměření a soupis pozemků. Katastr byl na základě stížností ještě jednou přepracován a v roce 1757 vznikl celek známý jako tereziánský katastr. Revidovaný tereziánský katastr nešetřil ani vrchnostenskou půdu. Dvůr získal přehled o půdě v držení šlechty, výši poddanských dávek a výnosech roboty. Evidence zahrnovala i statky církve a královských měst.

Katastr byl zanesen do pozemkových knih. Podle dobových hledisek byl proveden svědomitě, ale z našeho pohledu z nedostatečných zdrojů. Byla prováděna podle ústních šetření nebo podle přibližných odhadů od oka.

Současně s péčí o státní finance sledovala panovnice vývoj hospodářství ve všech provinciích říše. Podněcovala manufakturní výrobu v rakouských a českých zemích. Věnovala se pozornost dopravě, výstavbě přístavů. Ale na tyto aktivity neměla habsburská monarchie dostatek odborných sil, proto Marie Terezie ustoupila z protireformačních opatření.⁶² V roce 1748 byl povolen návrat alespoň těm nejmajet-

---

⁵⁹ Srov. FIALOVÁ, L. *Dějiny obyvatelstva českých zemí*, s. 134.

⁶⁰ TARABA, L. *Josef II.*, s. 26.

⁶¹ FIALOVÁ, L. *Dějiny obyvatelstva českých zemí*, s. 138.

⁶² Srov. ŠAMALÍK, F. *Úvahy o dějinách české politiky*, s. 218.

nějším židům. V letech 1751-3 vyšla řada patentů proti lichvě, jiné patenty zase obsahovaly řád pro židovské obchodní a řemeslné podnikání.

Dvorským dekretem z roku 1762 byly zavedeny prémie za zvlášť jakostní výrobky. Státní pokladna poskytovala bezúročné půjčky, které nejednou postavily na nohy i téměř zkrachovalý podnik. „*Finanční podpora průmyslového podnikání se ukázala jako mnohem účinnější stimul, než jakým byla privilegia privata (resp. exclusiva).*“⁶³

K podpoře obchodu a řemesel přispívalo rovněž sjednocování mýtných sazeb a odstraňování vnitřních cel. Říše byla rozdělena na dvě celní pásma. V prvním bylo Rakousko a české země, ve druhém Uhry a Sedmíhradsko. S odstraněním celních a mýtných překlad souvisela celá řada měnových opatření. Začaly se razit tereziánské tolary s vyobrazením Marie Terezie. Tereziánský tolar se stal oblíbeným platidlem a brzy vytlačil staré oběživo. Úspěch tolaru usnadnil opětovné navazování obchodních styků. Tereziánský tolar byl po dlouhou dobu oficiální měnovou jednotkou v mnoha zemích. „*Jakožto pevná měna přispěl v zemích habsburské monarchie k růstu kupeckého kapitálu a k rozvoji kapitalistického obchodního podnikání, což se pak zpětně projevilo v dalším zakládání a šíření manufaktur.*“⁶⁴ Roku 1750 došlo k měnové reformě, vrcholící vydáním nových bankovek.⁶⁵ Jako hlavní argument sloužila především praktická stránka věci. „*Cestovat se štosem papírů bylo pro obchodníky mnohonásobně praktičtější než táhnout s sebou nápadné a těžké truhlice plné mincí, které přitahovaly pozornost lupičů.*“⁶⁶

Za svého panování zrušila Marie Terezie daňovou svobodu církve a šlechty. Byla zavedena všeobecná daň z příjmu. Tyto kroky byly velice nepopulární. Stejně tak jako dědická daň, daň z vína nebo z luxusního zboží.⁶⁷ Zvyšovala se tendence k omezování neefektivních výdajů měšťanů. Byly zakázány okázalé pohřby, přepych v oblékání, pořádání nákladných zábav, vyvážení soukromého majetku do ciziny. „*Rakouský merkantilismus, který stojí u počátku modernizace Rakouska, organizuje hospodářský život,*

---

⁶³ BĚLINA P. *Česká města v 18. stol. a osvícenské reformy*, s. 53.

⁶⁴ VONDRA R. *České země v letech 1705-1792*, s. 50.

⁶⁵ Srov. BĚLINA P. *Česká města v 18. stol. a osvícenské reformy*, s. 50.

⁶⁶ VONDRA R. *České země v letech 1705-1792*, s. 160.

⁶⁷ Srov. ŠAMALÍK, F. *Úvahy o dějinách české politiky*, s. 223.

buduje ekonomické instituce, uvolňuje podnikatelskou, praktickou mentalitu.“⁶⁸ Centrální zavádění reformy však zpomalovala zdlouhavá komunikace se šlechtickými stavy. Zcela pochopitelně se nechtěly vzdát svých výsad.

„Vzhledem k tomu, že četná města neobyčejně utrpěla vojenskými akcemi a každé utážení daňového šroubu by je zničilo docela, obracel se zájem Marie Terezie a jejího okolí zcela utilitaristicky k možnostem efektivnějšího finančního vysávání venkovského lidu a tím druhotně i k úvahám o zlepšení jeho hmotného a duchovního postavení.“⁶⁹ Tím byly vytvořeny předpoklady pro likvidaci právních a ekonomických kořenů poddanství. Tradiční způsob života ztěžoval možnost najímání lidí na konkrétní práce. Neexistovala volná pracovní síla. Obyvatelstvo bylo připoutáno k půdě v důsledku nevolnictví, zákazu vystěhování a robotních povinností.⁷⁰ Vrchnostenské požadavky rostly. Povinnost roboty nadále zůstávala. Ústředním problémem se stávala rolnická otázka.

V celé monarchii stále přežívaly staré formy hospodaření na šlechtickém velkostátku, který byl řízen vrchnostenskou autoritou. Agrární otázka hrála klíčovou roli, s tím se pojila i otázka poddanská. Právě poddaní vytvářeli drtivou většinu tehdejší zemědělské produkce.

3.1.3 Reformy školství

Od druhé poloviny 18. století se začala vytvářet novodobá školská soustava, přizpůsobená tehdejšími potřebami společnosti. Byla odrazem života hospodářského, politického, kulturního, národnostního a také jazykových podmínek. Vytváření nových institucí vyvolalo poptávku po právnicky vzdělaných a koruně oddaných úřednících. *„Zájem Marie Terezie o školství nebyl diktován pouze nezbytností vychovat výkonné služebníky státu. Byla v tom u ní také nesporná vůle zvýšit kulturní úroveň svých národů.*“⁷¹

V roce 1759 ve Vídni zřízená studijní dvorská komise (Studienhofkommission) měla za úkol řídit reorganizaci ve školství. Této komisi byly podřízeny zemské studijní komise a obě instituce se staly organizační základnou reformy. Školská dvorní komise

---

⁶⁸ Tamtéž, s. 218.

⁶⁹ BĚLINA, P. *Česká města v 18. stol. a osvícenské reformy*, s. 48.

⁷⁰ Srov. TAPIE, V-L. *Marie Terezie a Evropa*, s. 33.

⁷¹ BOGDAN, H. *Historie Habsburků, sedm století rodu*, s. 147.

zpočátku patřila mezi oddělení direktoria a později mezi oddělení české a rakouské dvorské kanceláře. Přímo panovnici byla tato komise podřízena od roku 1774.⁷²

Zřízením komise byly položeny základy školské správy. Nejdříve bylo nutné věnovat pozornost nejnižšímu školství, aby se zajistila všeobecná gramotnost. Následně se měla pozornost zaměřit i na reformu vyšších stupňů škol.⁷³

Organizátorem se stal opat Galbiger, organizátor katolického školství v Prusku. Marie si ho vyžádala v roce 1774. Jeho studijní řád „*Vycházel z osvícenské teze, že výchova obou pohlaví mládeže je nejdůležitějším základem štěstí národů*“⁷⁴ V novém školním řádu se podařilo skloubit několik požadavků. Základ tvořila katolická víra a v duchu osvícenských myšlenek měla škola poskytovat také potřebné vědomosti na úrovni současného poznání.⁷⁵

Univerzitní studia pomohl Marii Terezii reformovat osvícenec Gerhard van Swieten. Byly zavedeny nové vyučovací osnovy, zřízeny nové katedry a přednášelo se postupně ne latinsky, ale německy „*Počátek kontroly státu nad teologickými a filosofickými fakultami je třeba datovat od 25. června 1762 zřízením úřadu studujících ředitelů (direktorů)*“⁷⁶

3.1.4 Reformy sociální a zdravotní

Reformy zdravotnictví inspiroval osobní lékař Marie Terezie Gerhard van Swieten, který přišel do Vídně z Liedenu v roce 1745.

V letech 1752 - 1753 byl vydán pro jednotlivé země *Generální zdravotní řád*. Podle něj se zřizovaly zemské zdravotní komise. Zdravotní řád stanovil povinnosti zdravotních pracovníků. Začala se budovat zdravotnická zařízení.

Rodinu tvořili rodiče s více dětmi. Při nízké délce života ani rodiče nestačili vychovat děti a předat jim rodinný statek. Sourozenci museli ustoupit nejstaršímu. Většinou hledali uplatnění přivdáním se nebo přiřazením do jiné rodiny. Nebo se museli spokojit

---

⁷² Srov. HLEDÍKOVÁ, Z. JANÁK, J., DOBEŠ, J. *Dějiny správy v českých zemích od počátků státu po současnost*, s. 147 .

⁷³ Srov. SOMR, M. *Dějiny školství a pedagogiky*, s. 154.

⁷⁴ ŠAMALÍK, F. *Úvahy o dějinách české politiky*, s. 234.

⁷⁵ Srov. FRAIS, J. *Reformy Marie Terezie a Josefa II.*, s. 111.

⁷⁶ BĚLINA, P. *Česká města v 18. stol. a osvícenské reformy*, s. 48.

s postavením zemědělské čeledi. Kdo chtěl změnit své sociální postavení, musel opustit rodinu a obec, v níž se narodil. Tím ale riskoval, že skončí v okrajových vrstvách společnosti.

Děti zaujímaly jinou úlohu, než tomu je dnes. Vnější podmínky utvářely vztah k dítěti. Přicházelo na svět mnoho nechtěných dětí. Na druhou stranu bylo dítě vítanou pracovní silou. Vysoká dětská úmrtnost byla přijímána jako nutnost. „*Život dítěte byl vystaven tolika nebezpečím, že bylo velkým štěstím, když dítě přestalo nejkritičtější období ihned po narození a přežilo první roky svého života.*“⁷⁷ Dětská práce byla naprosto obvyklá. Děti se využívaly jako levná pracovní síla. Práce vykonávaná dětmi byla pro rodiče výrazným ulehčením. Děti pomáhaly v pracovním procesu nebo alespoň v domácnosti.

Změny v zemědělství měly velký význam pro vyživovací a zdravotní situaci. Šlo zejména o přechod od trojpolního hospodaření ke střídavým systémům. Začaly se pěstovat brambory a píce. To umožnilo zvýšení stavu dobytka. To se zas zpětně odrazilo v kvalitnější obdělávání půdy. Také stoupla výměra rozoráním úhorů.

V polovině 18. stol. se lidé dožívali v průměru 25 až 28 let. Změny přinesly prodloužení délky života. Šlo hlavně o zlepšení vyživovací situace, zlepšila se sociální hygiena, zdravotní podmínky.⁷⁸ V okamžiku, kdy se průměrný věk starých lidí začal zvyšovat, stávala se otázka zabezpečení vdov a starých lidí celospolečenským problémem. Řešení se spatřovalo v reformě starých špitálů, zakládání pracovních domů, vdovských a sirotčích pokladen.

---

⁷⁷ VAN DÜLMEN R. *Kultura a každodenní život v raném novověku*, s. 83.

⁷⁸ Srov. FIALOVÁ, L. *Dějiny obyvatelstva českých zemí*, s. 178.

3.2 Společná vláda Marie Terezie a Josefa II. v letech 1765 - 1780

3.2.1 Státní správa

I za společné vlády Marie Terezie a Josefa II. bylo předpokladem dobře fungující sociální politiky pokračování v reformách státní správy.

Modernizace státní správy s sebou nesla snahu po jednotném dorozumívacím prostředku. Pojátkem centralizující správy se stala němčina. To se ale projevilo jako negativní rys. Venkovské obyvatelstvo, které komunikovalo pouze česky, bylo znevýhodněno ve styku s úřady. Užívání jednoho jazyka při správě státu vzdalovalo od sebe stát a početné skupiny jeho obyvatelstva.

Stát, který měl budovat veřejné blaho, musel být dobře zorganizován. Církev mu měla v tomto úsilí pomáhat, proto musela být také dobře zorganizována. Z toho důvodu byla vytvořena nová diecézní a farní organizace. Marie Terezie vytvořila nová biskupství a arcibiskupství. Byly upraveny jejich hranice. Vznikaly nové farnosti. Zdokonalený farní systém měl sloužit především státu a jeho sociální politice. Kněží byli povinni oznamovat z kazatelny nové vyhlášky a nařízení, nabádat lid k poslušnosti, vést řádně matriky a sledovat zdravotní stav obcí. Fary se staly nejnižšími jednotkami státní správy, jejichž hlavním úkolem bylo vychovávat lid v duchu vládního osvícenství. Farář měl v životě lidí zcela nezastupitelnou úlohu. Byl duchovním pastýřem, ale i správním úředníkem, který vedl matriky. V dobách, kdy velká část populace ještě neuměla číst a psát, patřil s místním učitelem mezi nejvýznamnější autority v dané lokalitě.⁷⁹

3.2.2 Soudnictví

Marie Terezie pokračovala v reformách soudnictví, které nevyhovovalo novým časům. V roce 1768 vydala nový trestní řád – *Constitutio Criminalis Theresiana*. V této etapě šlo hlavně o sjednocení existujícího práva zemí habsburské monarchie.⁸⁰

---

⁷⁹ Srov. VONDRA, R. *České země v letech 1705-1792*, s. 179.

⁸⁰ Srov. HAPÁK, P. *Přehled dějin Československa*, s. 334.

Trestní zákoník odstranil nejbrutálnější tresty, ale v procesu dokazování zachoval mučení (torturu). Byl to hlavní výslechový a důkazní prostředek.⁸¹

Vydala i nový jednotný občanský zákoník Lex Teresiana. Podle něj platilo, že před soudy jsou všichni občané formálně rovni a poddaný měl právo na obhájce.

Soudní pravomoc byla odebrána městům a vrchnosti. Byla svěřena nově zřízeným soudům s kvalifikovanými úředníky. Právní výkon byl pro městské obce obvykle spojen s řadou výdajů, takže soudní reforma přinesla v tomto ohledu jisté ulehčení.

Učinila silný průlom do protireformační politiky. Přestala trestat kacíře. V roce 1777 a v roce 1780 vydala předpisy o náboženské snášenlivosti. Vyslovila názor, že poznání pravé víry je dar Boží. Proto se má dělat rozdíl mezi těmi, kteří propadli náboženským bludům, ale chovají se pokojně, a mezi těmi, kteří svým chováním ruší veřejný pokoj. Ti mají být potrestáni podle všeobecných světských zákonů.

3.2.3 Církevní politika monarchie

Jako většina jejich poddaných byla Marie Terezie katolička. Přesto hodlala postupně posilovat státní kontrolu nad církví. Nechtěla sice riskovat konflikt s Římem, přesto byla odhodlána prosadit práva absolutistického vládce, kde jí to její moc dovozovala.⁸²

Omezila procesí a pouti, aby lidé více pracovali. Zapověděla vývoz peněz do ciziny, což postihlo zvláště řehole. Zavedla pro kláštery „*numerus clausus*“, aby stát neztratil mnoho pracovních sil.

Klášterní statky postavila pod státní kontrolu. Byl vydán zákaz uveřejňovat a vyhlášovat papežské bully bez svolení vlády. Správa veškerého jmění byla postavena pod dozor státu. Nabývat majetek bylo dovoleno pouze s jeho souhlasem. Žebravým řádům bylo zakázáno sbírat almužny. Byl zrušen tzv. zpovědní krejcar. Omezeno bylo zřizování nových klášterů. Skládat řeholní sliby dovoleno až ve 24 letech věku.

Další omezení církevních pravomocí se týkalo věcí manželských. Bylo zrušeno právo azylu i inkvizice. Proběhla úprava teologického studia, předepsáno akademické

---

⁸¹ Srov. TAPIE, V-L. *Marie Terezie a Evropa*, s. 281.

⁸² Srov. SVOBODA, R. *Arnošt Konstantin Růžička, josefinista na českobudějovickém biskupském stolci*, s. 45.

vzdělání k dosažení církevních úřadů a hodností. Všechny teologické spisy, modlitební knihy a vůbec veškerá náboženská literatura byla podrobena státní cenzuře.

Konečně byl zrušen větší počet svátků a stanoveno, aby písemný styk duchovenstva s papežskou kurií se děl výhradně prostřednictvím ministerstva zahraničí. „*Snad nejvážnějším průlomem do autonomního postavení církve byla povinnost oficiálního přiznání veškerých příjmů a předkládání církevních statut k nejvyššímu úřednímu schválení.*“⁸³

3.2.4 Hospodářské reformy

Reformní zásahy státu si postupně vynutila i prohlubující se krize robotně nevolnického systému. Ústředním problémem byla rolnická otázka. V celé monarchii stále přežívaly staré formy hospodaření na šlechtickém velkostatku, který byl řízen vrchnostenskou autoritou. „*Stávající ekonomický systém založený na naprosté převaze agrární produkce a tuhé poddanské závislosti („člověčenství“, Leibeigenschaft), bylo nutno reformovat v samotných základech a postupně směřovat k jeho odstranění.*“⁸⁴

Život rolníka byl velmi skromný. Velký kontrast s dobrým postavením úředníků státní správy panství. Úředníci vybírali a vymáhali naturální a peněžní dávky. Největší břemena ukládala poddaným vrchnost. Ta byla v zásadě vlastníkem i selské půdy. Odvody v podobě naturálních i peněžních dávek tvořily až třetinu celkového výnosu⁸⁵. „*Nevolníci robotovali z donucení a jenom tolik, kolik nezbytně museli, a proto je vrchnostenní úředníci velmi často vydávali za lenochy.*“⁸⁶

Marie Terezie neměla v úmyslu odstranit feudální systém, chtěla do něj vnést lidský rozměr. Snažila se zmírnit a sjednotit podmínky života venkovanů přípravou vydání urbaniálního patentu z roku 1767. Pomýšlela na velkou selskou reformu ve všech zemích. Marie Terezie byla přesvědčena, že prvotní podmínkou obecného blaha je rozmach zemědělství a toho se nedá dosáhnout, pokud rolník neobdrží úplnou svobodu.

---

⁸³ BĚLINA, P. KAŠE, J. KUČERA, J. P. *Velké dějiny země koruny české* s. 75.

⁸⁴ Tamtéž, s. 30.

⁸⁵ Srov. HAUBELT, J. *Zrušení nevolnictví, významná událost v dějinách našeho lidu* s. 39.

⁸⁶ Tamtéž, s. 101.

V roce 1771 bylo rozhodnuto pro všeobecnou úpravu povinností pracujících venkova vůči vrchnosti. „Proto byl již roku 1771 vydán robotní patent pro Slezsko a v Čechách zahájila práci urbaniální komise, mající za úkol regulovat neúnosný rozsah povinností poddaných vůči vrchnostem.“⁸⁷

Po sedmileté válce se zvedl odpor k robotě. Vypukly nepokoje. „Země byla doslova přesycena odporem proti robotě. Zápas o zrušení této nejtěživější povinnosti poddaných vůči vrchnostem byl svou podstatou bojem za optimální podmínky zemědělské malovýroby na rustikální, rolnické půdě.“⁸⁸ Společenské rozpory se vyostřovaly i kvůli neúrodě a hladomoru v roce 1771. Začaly se projevovat veřejné útoky proti vrchnosti. Množily se stížnosti, robotní stávky. Docházelo ke střetům feudálního postoje s novodobým reformním smyšlením⁸⁹ „Vypuknutí odboje širokých poddanských vrstev proti tuhému poddanství, nazývanému též člověčenství, v mnohém předznamenaly události předchozích let.“⁹⁰

Bylo nutné vydat nový patent sjednocující pravidla o nových podmínkách roboty. Nejprve byl vydán reskript dvorskou kancelář 4. dubna 1774 stanovující maximální délku roboty.

V roce 1775 se zvedla druhá vlna nevolnického povstání. Sedláci obviňovali úřady, že zatajují patenty o zrušení roboty. „Povstání uspišilo vydání robotního patentu Marie Terezie pro Čechy a Moravu z roku 1775. Patent však představoval jen částečné řešení celého problému.“⁹¹ Začínal připomenutím vrchnostenských práv a stvrzoval zachování roboty. Jeho jednotlivé články vymezovaly délku pracovního dne, přestávku na oběd. Robotníci byli rozděleni do pracovních tříd. Robot nesměla přesáhnout 3 dny v týdnu a žádné jiné povinnosti nesměly být vymáhány.⁹²

Strach z opakování povstání zlomil odpor vrchnosti a vláda mohla pokračovat v dalších úpravách směřujících k odstranění osobní závislosti poddaných. Mezi tyto úpravy patřilo i převádění roboty na peněžní platy, tzv. raabizace. Postup byl pojmeno-

---

⁸⁷ BĚLINA, P. KAŠE, J. KUČERA, J. P. *Velké dějiny zemí koruny české* s. 32.

⁸⁸ Tamtéž, s. 11.

⁸⁹ Tamtéž, s. 93.

⁹⁰ VONDRA, R. *České země v letech 1705-1792*, s. 104.

⁹¹ BĚLINA, P. KAŠE, J. KUČERA, J. P. *Velké dějiny zemí koruny české*, s. 32.

⁹² Srov. TAPIE, V-L. *Marie Terezie a Evropa*, s. 233.

ván podle rádce Marie Terezie Raaba, který byl autorem této myšlenky. „*Po dvou létech přinesl ovšem Raabův systém, rušící panské dvory a zakládající místo nich vesnice, konec roboty na královských dominiích v Čechách vůbec.*“⁹³

Odpor konzervativní šlechty však způsobil, že reformní iniciativy Marie Terezie přinesly jen dílčí výsledky. Důsledněji byly státně reformní snahy osvícenského absolutismu prosazeny teprve za vlády Josefa II.

3.2.5 Reforma školství

Školství bylo dlouhé období v rukou jezuitů. V roce 1773 však papež Klement XIV. jezuitský řád zrušil. Jeho zrušení uvolnilo sice vládě ruce, současně ji to však donutilo k úplné reorganizaci školství, protože zanikla celá síť škol. Majetek jezuitského řádu byl převeden do studijního fondu, kterým byla financována školská reforma.⁹⁴ Školská reforma se měla stát jakousi zlatou střední cestou mezi dosud uplatňovaným církevním systémem a moderním školstvím, preferujícím potřeby tehdejšího státu.

Cílem reformy bylo vybudovat hustou síť veřejných škol. Reforma zavedla povinnou šestiletou školní docházku pro děti od 6 do 12 let. Do školy mohly chodit i dívky, které se dosud oficiálně nikde nemohly vzdělávat. „*Chudé děti byly osvobozeny od školného, jeho zvyšování se zakázalo a zároveň se posílila povinnost školní docházky dovozením použít donucovacích prostředků proti nedbalým rodičům.*“⁹⁵

Lidové školy se dělily ještě na tři typy, a to triviální, hlavní a normální. V triviálních školách se děti učily číst, psát, počítat a náboženství. Tyto školy byly jednotřídní a vyučoval v nich jediný učitel. Protože byla péče o triviální školy svěřena obcím, vžil se pro ně název obecné. Hlavní školy sídlily v krajských městech. Náklady na ně se hradily ze školského fondu, do kterého přešel majetek jezuitů. Triviální školy financovali statkáři a obce.⁹⁶

---

⁹³ PEKAŘ J. *Postavy a problémy českých dějin*, s. 269.

⁹⁴ Srov. ČAPKA, F. *Dějiny země Koruny české v datech*, s. 373.

⁹⁵ ŠAMALÍK, F. *Úvahy o dějinách české politiky*, s. 270.

⁹⁶ Tamtéž, s. 234.

Hospodářskou a administrativní stránku školy dozoroval místní školní dozorce. Většinou ji vykonával některý z bohatých rolníků. Dozorem nad školami v celém okrese byl pověřen vikář nebo děkan, který byl povinen podávat zprávy zemské studijní komisi. Zemská studijní komise dbala na dodržování školního řádu, účastnila se zkoušek, vydávala učitelům dekrety a ustanovovala dozorce v okresech.⁹⁷

V lidových školách, které se nacházely ve městech, se děti navíc učily i znalosti potřebné k určitému řemeslu. Zřizovali je buď obce, nebo dobrovolní šlechtičtí patroni.

Mnoho učitelů, stejně jako vychovatelů pocházelo z jezuitského řádu. „*Jejich celkový kulturní vliv byl nesmírně přínosný a humanizační. Všude se stával základem solidních znalostí.*“⁹⁸

Učitele vybírala a o výši platu rozhodovala obec nebo fara. Pomocníky si s jejich svolením mohl vybrat kantor sám. Zároveň s pedagogickým působením většinou tito lidé sloužili na faře nebo u sedláků, protože měli nízký plat.

Bylo důležité, aby učitelé byli na svou praxi připraveni. Proto vznikla tzv. metodní kniha, jejímž autorem byl Ignác Felbiger. Kniha vyšla nejdříve v němčině, později byla přeložena do národních jazyků jednotlivých zemí. Vedla učitele při vyučování ve třídách a zdůrazňovala i metodický postup od lehčího k obtížnějšímu, od známého k neznámému. Přikládala i velký význam společnému čtení z učebnic. Byla vysoko nad průměrem tehdejší pedagogické praxe.

Školská reforma byla spojena s řadou podpůrných kroků. V roce 1775 byl zřízen v Praze sklad školních knih, který byl pověřen vydáváním učebnic. Ve stejném roce vznikly první kurzy pro přípravu učitelů. Byla tak zahájena reforma pro utváření učitelského stavu a profesionalizace učitelů.⁹⁹

Teprve po vybudování nejnižších škol zaměřila Marie Terezie pozornost na druhý stupeň školské soustavy, gymnázia, reorganizovaná patentem z roku 1775, vypracovaným piaristou Greatianem Marxem. Na gymnázia byli přijímáni žáci ze škol normálních a hlavních. Gymnázia byla pětiletá s výukou v německém jazyce v nižších třídách.

---

⁹⁷ Srov. ŠTVERÁK, V. *Stručné dějiny pedagogiky*, s. 185.

⁹⁸ TAPIE, V- L. *Marie Terezie a Evropa*, s. 280.

⁹⁹ Srov. BOGDAN, H., *Historie Habsburků, sedm století rodu*, s. 147.

Dvouleté filosofické studium na gymnáziu (přípravka) bylo přechodem k univerzitnímu studiu. Gymnaziální školství bylo podrobena státnímu dozoru.¹⁰⁰ Vyučovalo se v němčině nebo latině.

Vyskytovaly se i školy odborné, jako například akademie vojenská, obchodní, báňská, kreslířská, mechanická.

Kromě toho vznikaly i tzv. hospodářské ústavy, kde se studenti vzdělávali a připravovali na práci v zemědělství a průmyslu.

Reformu vysokého školství prosadil osobní lékař Marie Terezie Gerhard van Swieten. Největšími změnami prošla lékařská fakulta. Začala se vyučovat anatomie, byla založena katedra chirurgie. Učilo se také o významu pitvy. Byla zřízena lékařská fakulta v Trnavě. Zreformována univerzita vídeňská a pražská. *„Na lékařské fakultě byl důraz položen na klinickou praxi, studium bylo rozšířeno a zorganizováno tak, že zvláště vídeňská fakulta proslula brzy daleko za hranicemi.“*¹⁰¹

Bernard van Swieten se zasloužil o nový vysokoškolský studijní a zkušební řád. Začaly se vydávat vysokoškolské učebnice a tím zmizelo diktování látky a její doslovné zapisování. Na právnických fakultách se začalo s praktickými potřebami výchovy. Filosofická škola sloužila k přípravě studentů práv a medicíny. Na univerzitách se začali věnovat praktickému bádání. Němčina v průběhu let 1763-84 vytlačila latinu a češtinu z univerzitních přednášek.

Byly ustanoveny školské komise u všech zemských vlád. Měly za úkol dohlížet na dodržování školské politiky po celé monarchii.¹⁰²

Při zavádění školských reforem bylo rozhodnuto neužívat latinu, která už nevyhovovala. Místo ní byla zavedena němčina.¹⁰³ *„Na nejnižších triviálních školách se vyučovalo v národních jazycích, zatímco na městských školách a při vzdělávání učitelů se důsledně užívalo němčiny. Ta zrovna tak nahradila na univerzitách latinu, což přispělo k osudové germanizaci intelektuálních elit.“*¹⁰⁴

---

¹⁰⁰ Srov. VÁŇOVÁ, R. *Vývoj počátečního školství v českých zemích*, s. 31.

¹⁰¹ ŠAMALÍK, F. *Úvahy o dějinách české politiky*, s. 218.

¹⁰² Srov. TAPIE, V-L. *Marie Terezie a Evropa*, s. 181.

¹⁰³ Tamtéž, s. 249.

¹⁰⁴ Tamtéž, s. 281.

V zemích se projevil vliv rozdílné civilizační úrovně, rozdílná připravenost pro koncepci lidového školství. V Chorvatsku se proti reformě zvedl odpor, v Uhrách nebyla pro osvícenství připravena půda. „Školní výchova v pojetí osvícenského absolutismu měla směřovat především k osvojení zásad účinné humanity a vlastenectví, v nichž prý spočívá pravé štěstí. Na druhé straně měla ovšem vést ke společenské kázi a intelektuální průměrnosti, jež údajně zajišťují neporušitelnost společenských kultur.“¹⁰⁵

Studijní dvorská komise po splnění svého úkolu byla v roce 1778 zrušena a její studijní záležitosti přešly na vídeňskou dvorskou kancelář.

Dá se říci, že umožnění školní docházky výrazně ovlivnilo celý další společenský, kulturní a hospodářský rozvoj. Reformami Marie Terezie a následně Josefa II. byly položeny základy všeobecnému lidovému vzdělání. Reforma školství reagovala na ekonomickou nutnost a potřebnost, kterou s sebou přinášel postupný odklon od feudálního hospodaření. Složitější a náročnější výrobní postupy vyžadovaly pracovníky alespoň se základním vzděláním.

Tyto reformy Marie Terezie chápala jako prostředek k řešení politické a ekonomické krize. Vycházely však z velmi zúženého pohledu na potřeby státní správy. Její hladký chod si vyžadoval jednotnou úřední řeč a stát ji proto začal prosazovat. Její znalost byla předpokladem pro získání výučního listu nebo pro přijetí na gymnázium. Prosazování poněmčování nebylo vyvoláno nacionálními motivy, ale právě jenom pro účelnost a praktičnost chodu státní správy mnohonárodnostní monarchie.¹⁰⁶

Školním řádem byly položeny základy lidového školství a zavedení školní povinnosti. Reformou Marie Terezie nebyla otázka školní povinnosti důsledně vyřešena, neboť se netrvalo na pravidelné celoroční docházce.¹⁰⁷ Pro venkovské děti byly úlevy běžnou záležitostí, do školy chodily převážně v zimě. Nařízení však důsledně dodržováno nebylo, zvláště na venkově. V letních měsících děti pomáhaly rodičům při polních pracích, v zimě jim v docházení do školy často bránily závěje na neudržovaných cestách, neboť škola byla mnohdy vzdálená od jejich bydliště. Přesto se panovnice sna-

---

¹⁰⁵ BĚLINA, P. KAŠE, J. KUČERA, J. P., *Velké dějiny zemí koruny české.*, s. 46.

¹⁰⁶ Srov. VONDRA, R., *České země v letech 1705-1792*, s. 104.

¹⁰⁷ Srov. HAPÁK, P. HORVÁTH, P. JANÁČEK, J. a kol., *Přehled dějin Československa*, s. 365.

žila, aby reforma byla uvedena v život. K její realizaci přispělo zavádění státního dozoru nad školstvím a zavedení sankcí rodičům, kteří své děti neposílali do školy.

3.2.6 Reformy zdravotnictví

Autorem a hlavním organizátorem reformy zdravotnictví byl osobní lékař a jeden z nejbližších poradců Marie Terezie, Gerhard van Swieten.

Ve spolupráci s ním dala Marie Terezie zřídit tzv. zdravotní komise, které měly chránit obyvatelstvo před nakažlivými nemocemi a také měly provádět osvětu u prostého obyvatelstva. Kontrolovaly zdravotnická zařízení, bojovaly proti nakažlivým chorobám a radily obyvatelstvu stavět zděné domy, ne dřevěné. Byly omezovány poutě, aby se zamezilo srazům tisíců lidí v omezeném prostoru a zabránilo propuknutí a šíření infekcí.

V roce 1771 byla vydána vyhláška týkající se pohřbívání. Po zkušenostech s epidemiemi bylo zakázáno pohřbívat mimo města a vesnice. Nařídila také očkování proti chorobám.

Zřizovaly se lékařské fakulty, které sloužily pro výuku a školení lékařů, porodních asistentek a dalšího odborného personálu. Byly zřízeny zvláštní zdravotnické komise, které dohlížely na všechny lékaře, ranhojiče, lékárníky a porodní báby. Výsledkem bylo zlepšování zdravotního stavu obyvatelstva a růst populace.

3.3 Samostatná vláda Josefa II. 1780 – 1790

3.3.1 Státní správa

V listopadu 1780 se Josefovi II. změnil život, když Marie Terezie zemřela. Po 15 letech spoluvlády mohl přistoupit k realizaci svých představ. S věcností, vojenskou přímočarostí i hrubou logikou absolutního vládce uváděl osvícenské vladařské ideály do praxe. Zrychlil tempo státních reforem i zásahů do církevního života.¹⁰⁸

Zastával myšlenku, že ve službě státu a vlasti není nic vyššího, než vykonávání svých povinností. Dal vzniknout novému druhu úřednictva. Vyžadoval naprostou oddanost službě, maximální nasazení a v neposlední řadě neúplatnost. „*Upřednostňoval dobře fungující a zákony dodržující úřednický aparát před šlechtickou správou.*“¹⁰⁹

Pokusil se sloučit státní moc do jediné centrální instituce. Rozhodl o zřízení úřadu Spojená dvorská kancelář. Správní reforma se mu ale nepodařila prosadit v Uhrách. Nový dvorský úřad rozhodoval stále jen o záležitostech v rakouských a českých zemích.¹¹⁰ Staré městské rady byly změněny v magistráty, které se svou povahou staly úřady státními. Magistráty byly podrobeny ve své soudní činnosti apelačnímu soudu, v činnosti správní krajským hejtmanům a v Praze přímo guberniu. Praha byla tehdy sloučena v jedno město s jedním magistrátem. V Praze byl vytvořen úřad policejního ředitele, který se stal základem pozdější policejní centrály pro Čechy.¹¹¹

Dále byl vypracován berní katastr, který přinesl omezení důchodu feudálů a bylo jím sledováno stejnoměrné daňové zatížení poddaných i vrchností, které až doposud přenášely veškerou tíhu daní na poddané. Jeho součástí byl i zárodek obecní samosprávy. Vedle osad se objevily zvláštní katastrální obce, tj. soupisy domů a pozemků, které byly při sestavování vojenských odvodních seznamů považovány za jedno katastrální číslo.

Katastrální obce měly právo volit si svoji správu. Tyto orgány byly nadány pravomocí zvláště při rozpisu daní, správě obecních záležitostí, např. měly udržovat nemovi-

---

¹⁰⁸ Srov. MELMUKOVÁ, E. *Patent zvaný toleranční*, s. 17.

¹⁰⁹ TARABA, L. *Josef II.*, s. 74.

¹¹⁰ Srov. VONDRA, R. *České země v letech 1705-1792*, s. 121.

¹¹¹ Srov. HAPÁK P., *Přehled dějin Československa*, s. 417.

tosti, které patřily obcím, vydržovat faráře, obecního pastevce, učitele a ponocného. Katastrální obce nebyly podřízeny vrchnostem, ale přímo hejtmanům.¹¹²

Josef II. chtěl vybudovat lépe vymezenou a účinnější finanční správu. Díky těmto změnám se během následujících let finanční situace zlepšila nepředstavitelným způsobem.

V roce 1783 vznikl fiskální úřad, který měl za povinnost vymáhání daní a státních důchodů. Další z pravomocí tohoto úřadu byla poprvé také celní ochrana zemských hranic a právo upozorňovat státní a zemské úřady na porušování práv a nedodržování zákonů.

Státní moc si poprvé otevřeně a v takové míře vyhrazovala právo zasahovat do všech oblastí života jednotlivce i společnosti. „*Marie Terezie reprezentovala osvícenský absolutismus „s lidskou tvář”*“, *Josef II. byl jeho představitelem v jeho drsné a syrové podobě. Sebe a výlučně své osobě podřízený státní aparát považoval za jediného nositele moci v zemích, kde vládl.*“¹¹³

3. 3. 2 Soudnictví a soudní dvůr

Josef II. se snažil i o rychlou proměnu samotného ducha a litery zákona. V roce 1786 vydal první díl Všeobecného občanského zákoníku. Nově pojal instituci manželství, dědictví, trestu smrti a ostatních mezilidských záležitostí. O rok později vydal nový trestní zákoník.

V roce 1787 začal také platit 1. díl Všeobecného občanského zákoníku. Byl na svou dobu revoluční, protože obsahoval myšlenku rovnosti všech lidí. Neuznával rozdíly mezi stavy. Tato radikální myšlenka byla i hlavním důvodem proč reforma civilního práva trvala tak dlouho.¹¹⁴ „*Formální rovnost před zákonem platila za Josefa II. Ale i v oblasti trestního práva. Kriminální soudy, které byly v krajích zřízeny k 20. srpnu*

---

¹¹² Srov. ČAPKA, F., *Dějiny zemí Koruny české v datech*, s. 384.

¹¹³ VONDRA, R. *České země v letech 1705-1792*, s. 115.

¹¹⁴ Srov. VONDRA, R. *České země v letech 1705-1792*, s. 125.

1787, měly obžalované soudit bez ohledu na stavovskou příslušnost.“¹¹⁵ Tento princip však nefungoval ještě po celou první polovinu 19. století.

Zřídil nové kriminální soudy. Jeho reformy trestního práva odstranily středověké kategorie provinění a nehumánní útrpné právo. Dočasně odstranily trest smrti pro civilní osoby. „*Nesmírně významná norma vstoupila v platnost 13. ledna 1787 a šlo o právní zákoník v našich dějinách, který rušil trest smrti.*“¹¹⁶ Vězení mělo vést k převýchově, přesto bylo postupováno vůči delikventům tvrdě a přísně. Začalo se také rozlišovat mezi zločiny kriminálními a politickými. „*Nicméně jako nejrozsáhlejší forma prevence asociálního chování a výchovy k občanské kázní se prosadila povinná školní docházka.*“¹¹⁷

Soudní pravomoc vrchnosti byla zrušena. Vrchnostenský soudce se stal jen složkou státu a musel mít právnickou kvalifikaci. Proti jeho rozhodnutí bylo možno se odvolat k vyšší soudní instanci.¹¹⁸

Reformy přispěly k nové formě státnosti. Některé byly příliš radikální, aby získaly obecnou podporu. Byly to pokusy stmelit teritoriálně různorodý stát. Mnohá opatření byla namířena k omezení samosprávy jednotlivých zemí.

3.3.3 Církevní politika Josefa II.

Církevní reformní politika Josefa II. byla realizována Dvorskou duchovní komisí, založenou již za spoluvlády Marie Terezie a Josefa II.

Josef II. od počátku své vlády omezoval počet církevních procesí a náboženských poutí. Omezovala se nákladnost křtů, svateb a pohřbů. Namísto všech posvícení se mělo slavět třetí neděle v říjnu jediné, císařské. Požadoval odstranit z kostelů nadbytečné obrazy a vybavení. Nově nařizoval každodenní litanie a modlitby za panovníka a veřejné blaho. „*Zasahoval do církevního života nejen úpravou hranic starých diecézí a zřizováním nových biskupství, ale s odzbrojující samozřejmostí se vměšoval i do rituálních zá-*

---

¹¹⁵Tamtéž, s. 125.

¹¹⁶Tamtéž, s. 124.

¹¹⁷BĚLINA, P., *Česká města v 18. stol a osvícenské reformy*, s. 259.

¹¹⁸Srov. ŠAMALÍK, F. *Úvahy o dějinách české politiky*, s. 269.

ležitostí.“¹¹⁹ Na osobní intervenci papeže, který byl znepokojen těmito zásahy, odpověděl císař vládní normou, kde formuloval ostře odmítavé stanovisko k papežským pokusům o udržení církevního univerzalizmu, šlo tu nejen o nadřazenost státního práva nad církevním, ale vůbec o převzetí státem všeho, co náleželo do právního řádu.

V březnu r. 1781 byla zrušena všechna závislost domácích klášterů na představených a klášterech zahraničních i všechny vzájemné styky, řeholníci byli podřízeni domácím biskupům a za představené bylo zakázáno volit cizince. V květnu téhož roku bylo zakázáno klášterům, které neměly stanoven přesný počet členů, přijímat novice, dokud nebude pro ně stanoven „*numerus clausus*“ a řeholníci cizího původu byli vyzváni, aby opustili zemi. A konečně v listopadu 1781 v několika vlnách k rušení těch klášterů, jež se nezabývaly „užitečnou“, tj. vědeckou, pedagogickou, charitativní a pastorační činností.¹²⁰

Původní obyvatelé mohli odejít do jiného kláštera svého řádu, nebo mohli být zbaveni slibu. Řádoví kněží našli uplatnění v duchovní správě nebo školství. Při vydražování klášterního majetku bylo nenávratně ztraceno velké množství kulturních pokladů, archivních fondů a knihoven jedinečné historické hodnoty. Zbytečná byla i zkáza mnoha cenných knih a starobylých dokumentů. Z majetku zrušených klášterů vznikl „náboženský fond“. Klášterní budovy byly přeměněny v nemocnice nebo sídla úřadů. Jiné potkal horší osud přeměny v kasárna a věznice. Opuštěné kláštery, kostely a kaple chátraly, některé neušly úplné zkáze. Výsledkem této rozsáhlé sekularizace bylo snížení počtu klášterů více než o polovinu. Celý proces probíhal až do roku 1784.¹²¹

Další opatření směřovala k větší kontrole katolické církve a k oslabení vlivu papeže, popř. biskupů sídlících v zahraničí, kteří nepodléhali autoritě habsburského státu, výsledkem těchto snah bylo např. zřízení generálních seminářů pro výchovu kněží a zvýšení počtu farních úřadů jako orgánů.¹²²

Nové pokolení duchovenstva se mělo uplatnit jako horliví pastýři lidu a oddaní služebníci státu, mělo být vychováváno k laskavosti a k lásce k bližnímu a k pravé křes-

---

¹¹⁹ ŠAMALÍK, F. *Úvahy o dějinách české politiky*, s. 257.

¹²⁰ Srov. BĚLINA, P. *Česká města v 18. stol. a osvícenské reformy*, s. 102.

¹²¹ Srov. WEISSENSTEINER, F., *Synové Marie Terezie*, s. 47.

¹²² Srov. MELMUKOVÁ, E., *Patent zvaný toleranční*, s. 22.

řanské toleranci. Studium církevního práva je mělo poučit o skutečné povaze a rozsahu moci duchovní a světské.¹²³

Byly zřizovány nové farnosti za účelem rozdělit velké obvody. Katolickým farářům vznikla roku 1782 povinnost vést matriky. V roce 1784 byly matriky uznány za plnohodnotné veřejné dokumenty. Byly vedeny na předtištěných formulářích a v německém jazyce. Po farním kněžstvu se žádala obecně uměřenost v požadavcích a pílě při plnění povinností.¹²⁴ Nové diecéze a řády far byly dotovány prostřednictvím náboženského fondu, který byl vytvořen z majetku těchto zrušených řádů a klášterů. Církevní ceremonie se měly nadále omezit na prostou bohoslužbu se zpěvy. „*Prostí lidé začali po stáletích konečně zase klekat před císařem s celou upřímnou vroucností – a on ovšem i to klekání na věčné časy zakázal.*“¹²⁵

Žádné papežské nařízení nemohlo být v jeho zemích ohlášeno bez státního souhlasu. Oficiální kontakty duchovenstva s kurií byly možné jen státním prostřednictvím.

Rozhodl se podřídít církev státu, aby přestala být mocenským centrem, který může mařit záměry panovníka.

3.3.4 Toleranční patent

Náboženskou svobodu chtěl Josef vyhlásit již za společné vlády se svou matkou. Jeho zásadou byla úplná svoboda vyznání, aby všichni byli vychovávaní ku prospěchu státu.¹²⁶

V roce 1781 byl vyhlášen Toleranční patent, který zrušil výlučné panství katolického vyznání. Bylo uznáno náboženství luteránské, helvetské a pravoslavné. Tato náboženství získala právo organizovat se v náboženské obce, i když byla omezena ve výkonu svých náboženských obřadů.

Toleranční patent rušil nařízení Obnoveného zřízení zemského z roku 1627 o katolictví jako o povinném státním náboženství. Zrušil také dosud platné náboženské paten-

---

¹²³ Srov. GALANDAUER, J., *Osud trůnu habsburského*, s. 89.

¹²⁴ Srov. BĚLINA, P. *Česká města v 18. stol. a osvícenské reformy*, s. 108.

¹²⁵ MACHOVEC, M. *Problém tolerance v dějinách a perspektivě*, s. 17.

¹²⁶ Srov. PEKAŘ J. *Postavy a problémy českých dějin*, s. 188.

ty z dob protireformace. Tyto patenty zakazovaly nekatolíkům nabývat majetek, získat práci nebo uzavřít sňatek. Nalezení protestantské knihy se trestalo vězením.¹²⁷

Luteráni, helvétí a pravoslavní věřící si byli od této doby rovni v občanských právech. Nekatolíci mohli získat majetek, stávat se mistry, navštěvovat univerzity, mohli se stát magistrálními úředníky a byla jim přiznána městská práva. Nejvyšší státní úřady ale zastávat nemohli.¹²⁸

V říjnu 1781 vyšel definitivní text tolerančního patentu v různých jazycích pro jednotlivé země monarchie. Toleranční patent byl publikován ve Wiener Zeitung a rozeslán v podobě úředního oběžníku o rozhodnutí panovníka. Všichni, kdo opustili zemi, se mohli vrátit.¹²⁹

Katolictví zůstalo dominantním náboženstvím. Josef II. ponechal katolictví výsadní postavení. Ostatní církve pouze toleroval. Ty ale přesto mají právo stavět kostely, zřizovat náboženské obce a školy.¹³⁰

V tolerančním patentu i v dalších jeho reformách našly svůj výraz základní ideje osvícenství, svoboda myšlení a náboženská tolerance.

Teprve samostatná vláda Josefa II. přinesla zásadní změnu i v chování státu vůči Židům. „*Toleranční patent z 13. října 1781 potvrzoval judaismus jako jednu z oficiálně tolerovaných konfesí.*“¹³¹

Bylo zrušeno povinné označení na šatech, a povinnost žít v ghettech. Židovskému obyvatelstvu bylo dovoleno studovat.

Toleranční patent odstranil i některá omezení Židů v ekonomické oblasti. Mohli nově zakládat cechy, zřizovat obchody a směnárny. Přestali platit dvojnásobné poplatky a taxy u soudů. Platil však stále zákaz nošení zbraní. A žádný Žid se nesměl věnovat puškařské činnosti. „*I osvícenský stát jim v tomto směru odmítal přiznat právo na rovné zacházení a patřičnou míru důvěry.*“¹³² Věnovali se hlavně lékařství, advokacii, obchodu a průmyslu.

---

¹²⁷ Srov. PEKAŘ J. *O smyslu českých dějin*, s. 359.

¹²⁸ Srov. VONDRA, R. *České země v letech 1705-1792*, s. 117.

¹²⁹ Srov. PEKAŘ J. *O smyslu českých dějin*, s. 304.

¹³⁰ Srov. ŠAMALÍK, F. *Úvahy o dějinách české politiky*, s. 234.

¹³¹ Tamtéž, s. 315.

¹³² Srov. ŠAMALÍK, F. *Úvahy o dějinách české politiky*, s. 315.

Začal proces společenské emancipace židovského obyvatelstva. Židovské ghetto rozšiřovalo obchodní kontakty s křesťanskou komunitou. „Zrušení nevolnictví spolu s tolerančním patentem, umožňující podnikatelskou aktivitu protestantům a v omezené míře i Židům, vedly k hospodářskému oživení.“¹³³

Zrovnoprávnění Židů bylo na druhé straně vyváženo snahou podřídit židovskou samosprávu úřední kontrole. V roce 1787 zakázal Josef II. Židům používat svá neobvyklá jména a museli se přejmenovat na německá křestní jména a příjmení.¹³⁴

3.3.5 Poddanská otázka

Josef pod vlivem fyziokratismu zastával názor, že jedině půda je zdrojem bohatství. Proto nečinil rozdíl mezi panskou, selskou ani církevní půdou. „Tereziánský kameralismus však měl ještě druhý velký inspirační zdroj, a to fyziokratismus. Podle této teorie se naopak bohatství státu odvozuje od půdy, jejíž produkty stát a společnost živí.“¹³⁵ Robotní velkostatek snižuje ekonomický růst. Rolníka pracujícího z donucení na panském nic nemotivovalo, aby pracoval poctivě. „Obtížnost sociálního postavení poddanských usedlostí souvisela s nutností podřídit strukturu i objem produkce poddanských usedlostí ekonomickým zájmům velkostatku.“¹³⁶

Nevolnictví ztrpčovalo život lidem žijícím na vrchnostenských panstvích. V roce 1781 odstranily císařské patenty ponižující tresty, například bití.

K nápadům ohledně reformy vedl Josefa II. kontakt se skutečností. Zážitky z cest vedly panovníka k úvahám o zrušení nevolnictví a o účelnosti roboty. Za hladomoru v sedmdesátých letech 18. století se Josef II. přesvědčil, že vrchnost nedovede ochránit poddané před hladem a smrtí, ačkoli je to její povinnost.¹³⁷

Marie Terezie nehodlala zrušit nevolnictví s ohledem na možnou ekonomickou újmu vrchnosti, ale Josef II. se k tomu po její smrti odhodlal. Nejprve byly vydány pa-

---

¹³³ TARABA, L. *Josef II.*, s. 163.

¹³⁴ Srov. FRAIS, J. *Reformy Marie Terezie A Josefa II.*, s. 132.

¹³⁵ VONDRA, R. *České země v letech 1705-1792*, s. 95.

¹³⁶ BĚLINA, P. *Dějiny země Koruny české*, s. 346.

¹³⁷ Srov. VONDRA, R. *České země v letech 1705-1792*, s. 106.

tenty, které upravovaly postup při vyřizování stížností. Zakazovaly tělesné tresty a umožňovaly právní ochranu proti vrchnosti. Patenty zaváděly mírnější formu poddanství. Beze změny zůstaly robotní, naturální a peněžní povinnosti.

V roce 1781 ohlásil Josef II. úmysl zrušit nevolnictví a zavést mírnější formu poddanství. Narazil sice na stavovský odpor, ale to byl pro něj právě impuls k tomuto kroku. Patentem z 1. 11. 1781 zrušil nevolnictví, tedy osobní závislost venkovského obyvatelstva na vrchnosti. Bylo zrušeno administrativní připoutání poddaných k půdě a bylo jim umožněno, aby odcházeli do měst, dávali své děti do škol a ženili se mimo hranice panství a to vše bez souhlasu vrchnosti. Nadále však zůstala zachována robota a i nadále byli vlastníci panství správní, popř. soudní vrchností nad poddaným.

V roce 1782 bylo nevolnictví zrušeno ve Štýrsku, Korutanech, a v Předním Rakousku. V roce 1785 v Uhrách. V Tyrolsku vůbec neexistovalo. Současně s tímto krokem přišla vrchnost o monopol na prodej mouky, piva, kořalky a soli.

Nový patent byl vydán mocí královskou a šlechta musela uposlechnout. Začaly se vytvářet možnosti uvolňování bezzemků. Ztrácela se nutnost zaměstnávat čeled'. Tím se uvolňovala pracovní síla, která směřovala do měst a manufaktur. *„Poddaný přestal být s vrchností pevně svázán, získal volnost pohybu, což výrazně napomohlo rozvoji měst i manufakturní výrobě, kam nespokojenci z venkova přicházeli.“*¹³⁸

Pro nemajetný venkov znamenalo zrušení nevolnictví zlepšení podmínek prodeje pracovní síly. *„To přineslo i pozitivní stimul pro ekonomiku a nastolily se základní předpoklady k tomu, aby se i v českých zemích uplatnila průmyslová revoluce.“*¹³⁹

Patentem o stěhovací svobodě z roku 1785 padla nejhorší a nejtísňivější omezení svobody poddaných.

Upravil také postavení poddaných před soudem. Nehrozily již tělesné tresty. Poddaní dostali právo žádat vrchnost o bezplatné vyvázání z područí. V dekretu z února 1783 vyplývalo vyrovnat robotní povinnost finančně. *„Zrušení nevolnictví společně s tolerančním patentem, umožňujícím podnikatelskou aktivitu protestantům a v omezené*

---

¹³⁸ VONDRA, R. *České země v letech 1705-1792*, s. 118.

¹³⁹ Tamtéž, s. 176.

míře i Židům, včetně rušení klášterů, přeměňovaných nejen na kasárna, ale i dílny a manufaktury, skutečně vedly k hospodářskému oživení“¹⁴⁰

Reformy znamenaly hluboký zásah do feudálně právních a ekonomicky naturálních vztahů a zvyklostí tehdejší společnosti. Stát začal přejímat práva a povinnosti vrchnosti.

Zrušení nevolnictví bylo tečkou za změnami, které předcházely již od 50 let 18. stol. Bylo kompromisem osvícenského hnutí a šlechtického hospodaření. Společnost nastoupila novou vývojovou etapu. V poslední čtvrtině 18. stol se zvedl počet řemeslných výrobců v komerčních odvětvích. Největší vzestup zaznamenávají zejména textilní odvětví.

Reformy se dotkly i hospodářské činnosti státu. 1784 padlo rozhodnutí o zákazu dovozu veškerého spotřebního zboží. Naproti tomu stát podporoval všemi prostředky vývoz.

V zemědělství bylo podporováno pěstování nových plodin a píce, např. brambor, kukuřice tabáku a jetele. Začala se chovat nová plemena koní, skotu a ovcí, která přinášela vyšší užitek.

Aby pozvedl i méně rozvinuté oblasti, zval Josef II. odborníky a kvalifikované dělníky ze zahraničí. Vedle svobody víry jim nabízel různé výhody a dlouholeté daňové prázdny. Stejně tak se pokoušel o přesídlování některých obyvatel v rámci samotného impéria.¹⁴¹

Pouhý rok před smrtí zavedl jednu z největších reforem v oblasti poddanské otázky. Jednalo se o jednotnou berní a urbaniální reformu. Poddaným mělo zůstat na výživu rodiny 70 % z čistého výnosu, zbývajících 30 % mělo být rozděleno mezi stát a vrchnost. Současně bylo stanoveno, že veškerá robota má být nahrazena peněžní dávkou. Patent vstoupil v platnost v roce 1789. Následovalo roční zkušební období pro přípravu propracovanějšího znění reformy. Josef II. však zemřel a jeho nástupce Leopold II. na nátlak vrchnosti reformu zrušil. I přesto vzrostla popularita Josefa II. mezi venkovským obyvatelstvem.¹⁴²

---

¹⁴⁰ TARABA, L. *Josef II.*, s. 10.

¹⁴¹ Srov. TARABA, L. *Josef II.*, s. 10.

¹⁴² Srov. FRAIS, J., *Reformy Marie Terezie a Josefa II.*, s. 142.

3.3.6 Školské reformy

Po roce 1780 pokračoval Josef II. v reformách školství. Duchovním otcem pravidel pro městské školy byl piarista otec Gratian Marx. Studium bylo rozloženo do pěti let a na rozdíl od jezuitského pojetí v něm bylo věnováno více prostoru vědeckým a technickým disciplínám na úkor historie, dokonce i na úkor historie regionální.

V Čechách bylo v roce 1780 již 12 hlavních škol, 17 dívčích a 1891 triviálních škol. V roce 1790 již 20 hlavních škol, 2168 triviálních a některé další školy (městské, židovské). V těchto školách se vyučovalo 142 tisíc dětí z celkového počtu 239 tisíc dětí školou povinných.¹⁴³ V tomto směru to byl zajisté velký úspěch, neboť do zavedení tereziánských a josefinských reforem se vzdělávalo velmi malé procento dětí. „Škola rovněž měla poddaným pomoci překonat stres z náhle získané osobní a morální autonomie vůči vrchnostem a těm zase napomoci k posílení otrěsené autority.“¹⁴⁴

Josef II. chtěl svými reformami zlepšit poddanskou otázku, uspořádání poměru církve a státu a také státní správu, tedy i školství. Po jeho smrti nebylo pokračováno v osvěcenských záměrech, neboť vládnoucí třída se obávala šíření idejí francouzské revoluce. Pro reformu školství byla zřízena opravná dvorská studijní komise, která v roce 1805 vydala nový školský řád. V něm je otevřeně proklamována zásada, že Rakousko nepotřebuje vzdělané lidi, ale dobré poddané.¹⁴⁵

3.3.7 Zdravotnická a sociální opatření

Do roku 1781 byla sociální a zdravotní péče zajišťována v první řadě prostřednictvím církve. Likvidací klášterů byla narušena péče o nejchudší. Josef II. proto od roku 1782 zřizoval hustou síť nových farností. Katolickým farářům vznikla povinnost vést matriky. Vykonávali i vytvářeli zdravotní dohled, vyhlášovali různá nařízení a objasňovali jejich účel. Měli osvětově působit a vychovávat farníky.

---

¹⁴³ VÁŇOVÁ, R. *Vývoj počátečního školství v českých zemích*, s. 34.

¹⁴⁴ BĚLINA, P. *Česká města v 18. stol. a osvěcenské reformy*, s. 259.

¹⁴⁵ Srov. SOMR M. a kol. *Dějiny školství a pedagogiky*, s. 158.

V roce 1781 zřídil Všeobecnou nemocnici ve Vídni. Byla otevřena až v roce 1784. Byly zde pokoje pro rodičky, odložené děti a blázinec. Byly školeny porodní báby. Lékaři museli poskytovat bezplatně pomoc chudým. „*Zatímco v dosavadních špitálech bylo sice o nemocné pečováno, ale bez lékařské péče, v nemocnicích lékařská péče poskytována byla. Tak byla v lednu roku 1786 otevřena všeobecná nemocnice v Brně se 145 lůžky, v roce 1787 všeobecná nemocnice v Olomouci a v roce 1790 v Praze s 300 lůžky.*“¹⁴⁶ Zvláštní důraz kladl na bezplatné léčení nemajetných a chudých nemocných. Pokračoval ve vydávání instrukcí a nařízení krajským lékařům, kteří měli za úkol dodržovat všechny pokyny určené na ochranu zdraví lidí.

Byl důsledný zejména v požadavcích na vzdělání všech pracovníků ve zdravotnictví. Lékaři se museli prokazovat diplomy z lékařských fakult.

Budovaly se márnice. Nařídil pohřbívat mrtvé nahé v pytlích. Na hřbitov je dopravit v rakvi, ale tu poté znovu použít. Protesty občanů však předčily očekávání. Proto byl dekret zrušen.¹⁴⁷

Zdravotní péče se dostalo i řadovým vojákům. Stát přispíval jejich dětem na školní vzdělání a oblečení.

Mimořádný zájem věnoval císař matkám a dětem. Poskytl například matkám stejné právo spolurozhodovat o výchově a vzdělání potomků. Nevynechal ani nemanželské děti. Ti, co je zplodili, se měli starat o jejich zabezpečení a navíc museli počítat s tím, že jejich levobočkové po nich budou dědit.¹⁴⁸ Toto panovnické rozhodnutí však předběhlo svoji dobu do té míry, že bylo krátce po Josefově smrti zrušeno.¹⁴⁹

Svobodné matky a jejich děti patřily k nejnižší společenské vrstvě. Nemanželský původ poznamenal matku i dítě na celý život. Ztráta zaměstnání, která tyto ženy postihla, situaci jen zhoršila.

Byly otevřeny zemské porodnice a nalezince. Byly určeny zejména pro osamělé matky, které zde v anonymitě porodily, dítě nechaly v nalezinci a vrátily se domů.¹⁵⁰ Reformy se pokusily alespoň částečně tuto situaci řešit.

---

¹⁴⁶ FIALOVÁ, L. *Dějiny obyvatelstva českých zemí*, s. 180.

¹⁴⁷ Srov. FRAIS, J., *Reformy Marie Terezie a Josefa II.*, s. 141.

¹⁴⁸ Srov. TARABA, L. *Josef II.*, s. 153.

¹⁴⁹ Srov. BĚLINA, P. *Česká města v 18. stol. a osvícenské reformy*, s. 272.

¹⁵⁰ Srov. FIALOVÁ, L. *Dějiny obyvatelstva českých zemí*, s. 172.

Pod tlakem změn ve státní správě a s rozvojem industriální společnosti se rozpadaly tradiční struktury rodinných a domovních společenství.¹⁵¹ Nedostatek pracovní síly postupně zmizel díky zrušení nevolnictví. Zaměstnávaly se ženy a děti, zvláště sirotci a děti vojáků. Už od devíti let. Císař nařídil, aby dívky a chlapci spali odděleně, aby měl každý svou postel. Jednou týdně se mýt a 2x ročně prohlídku lékaře.¹⁵² Nařízení ale je jedna věc a jeho dodržování druhá. Sociální podmínky zaměstnanců určoval, mzda ale byla věcí podnikatelů.

Růst počtu řemeslníků a nádeníků nastolil otázku a první úvahy o pracovně právních záležitostech. O zlepšení chudinské péče, nemocenských pokladnách, pojištění a důchodech.¹⁵³

Základní ideou reforem bylo centralizovat oblast sociální a zdravotní péče a vytvořit tomu odpovídající specializované sociální a zdravotní ústavy a současně oddělit státní péči od dobročinných, soukromých iniciativ. Celý komplex reforem odstartovalo v oblasti sociální a zdravotní, dobově zahrnované pod termín chudinství, vydání tzv. direktivních pravidel 24. května 1781. Ta stanovila zásady pro vytváření a řízení centrálních zdravotních a zaopatřovacích ústavů v monarchii. Garantem sociální a zdravotní péče měl být nadále v první řadě stát, nikoliv obec.

Aby všechna tato nařízení mohl prosadit, musel být stát o svých občanech informován. Proto vytvořil důkladně propracované statistické hlášení a zavedl domovní čísla. „*Statistika obyvatelstva pojímána jako božský řád v druhé polovině 18. století zesvětšila. Nikoli jen proto, že matematici a astronomové nalézali v životním běhu lidských populací stále více zákonitosti, nýbrž i z praktických potřeb státní administrativy.*“¹⁵⁴ Sčítání obyvatel bylo důležité zejména i pro potřeby armády. „*Posílení individuálního uvědomění každého jedince vytvářelo podmínky pro mnohem spolehlivější sčítání obyvatelstva než kdykoli předtím.*“¹⁵⁵

---

¹⁵¹ Srov. VAN DÜLMEN, R. *Kultura a každodenní život v raném novověku*, s. 19.

¹⁵² Srov. ČAPKA, F. *Dějiny zemí koruny české v datech*, s. 386.

¹⁵³ Srov. BĚLINA, P. *Česká města v 18. stol. a osvícenské reformy*, s. 59.

¹⁵⁴ FIALOVÁ, L. *Dějiny obyvatelstva českých zemí*, s. 134.

¹⁵⁵ Tamtéž, s. 134.

Rostla svoboda pohybu, stále více lidí opouštělo domovy za prací. Tím také rostla potřeba vykazovat se dokladem totožnosti.¹⁵⁶

Již za svého života si získal sympatie lidu. Vzniklo mnoho legend, básní a písní a jeho jméno je dodnes nejčastějším křestním jménem u nás. Období jeho vlády se považuje za vyvrcholení osvícenského absolutismu v habsburské monarchii.

Vláda Josefa II. přinesla první předzvěst, že nastává éra významných změn. Jeho předčasná smrt ale neumožnila dovést mnoho zamýšlených změn do konce. Z Josefových reforem se podařily jen ty, které měly připravenou půdu danou vnitrostátním vývojem již dříve. Zrušení nevolnictví, zavedení tolerance a centralistické správy. Ostatní, které vznikly jen z dobrých úmyslů, odešly zároveň s ním.¹⁵⁷

---

¹⁵⁶ Tamtéž, s. 134.

¹⁵⁷ Srov. MACHOVEC, M. *Problém tolerance v dějinách a perspektivě*, s. 19.

Závěr

Ve své práci popisují vývoj sociální politiky v habsburské monarchii za vlády císařovny Marie Terezie a jejího syna Josefa II. V tomto období došlo, zejména pod vlivem osvícenských myšlenek i díky vývoji politické reality v habsburské monarchii, k mnoha proměnám v sociálně - politické oblasti.

Abychom pochopili nutnost vzniku sociálních reforem, bylo nutné se vrátit v čase a nastínit vývoj habsburské monarchie před nástupem vlády Marie Terezie a jejího syna Josefa II. Snažila jsem se tedy vysvětlit historický vývoj habsburské monarchie od třicetileté války do roku 1740, kdy nastoupila na trůn Marie Terezie. Habsburské země vyčerpané válkami, epidemiemi a drancováním žoldáků byly zatlačeny na periferii vyspělé Evropy. Pokles počtu obyvatel vedl k utužení poddanství. To vyvolalo mnoho rebelií a povstání. Vzrostl počet chudých a žebráků. Prioritou panovníků však byla zahraniční politika a snaha o udržení celistvosti soustátí. Otec Marie Terezie, Karel VI., věnoval největší úsilí uznání pragmatické sankce, dokumentu, který měl zajistit celistvost monarchie a nástupnictví i ženských potomků rodu.

Marie Terezie se řadí mezi panovníky, kteří prosazovali tzv. osvícenský absolutismus. Někteří historici jsou toho názoru, že v její vládě se vyskytují barokní i osvícenské prvky vlády. Během válek o své dědictví získala politické zkušenosti a začala si uvědomovat nezbytnost reforem. Využívala myšlenky osvícenství, podle kterých může panovník vhodnými zákony zlepšit situaci státu, občanů a zajistit společenský pokrok.

V duchu představ o absolutní moci panovníka bylo logické, že musí dojít ke změně ve vztahu mezi státem a církví. Katolická církev získala během protireformace řadu pravomocí, které z ní učinily nejmocnějšího činitele v monarchii. Ovládla školství, získala dohled nad obecnou morálkou, monopol v ideologické oblasti, zasahovala do oblasti soudní, do trestního práva apod. Autonomní postavení katolické církve ve státě bylo v největším rozporu s ideami osvícenského absolutismu. Proto se již v období Marie Terezie objevily pokusy o podřízení církve státu. Nešlo o tažení proti náboženství, ale o zapojení církve do služeb státu. Panovnice podstatně omezila církevní autonomii a podřídila církev svému rozhodování, dohledu a kontrole, pokud šlo o hospodářské a

politické aspekty církevního působení. Dalším důležitým aspektem v tomto směru bylo zrušení jezuitského státu v roce 1773. Došlo k němu rozhodnutím papežské kurie a Josef II. jako spoluvládce prosadil vyvlastnění majetku řádu. Vytvořil z něj fond, který byl určen k finančnímu zajištění školské reformy.

Josef II. zrušil nevolnictví, vyhlásil toleranční a židovský patent, odstranil torturu. Dekretem z 12. ledna 1782 nařídil zrušení těch klášterů, které se nezabývaly charitativní a vzdělávací činností. Z majetku zrušených klášterů byl vytvořen náboženský fond, který byl použit k reorganizaci církevní správy.

Josef II. vystupuje jako ojedinělá osobnost v dějinách. Jeho reformy však probíhaly příliš rychle, byly často mařeny neznalostí nebo neochotou státního úřednictva. Josef II. nemohl garantovat prosazení svých patentů a ediktů, protože je sám neustále zpochybňoval četnými výjimkami a rozporným výkladem. Významně ale zlepšil život poddaného lidu v habsburské monarchii. Vyslovil myšlenku, že občané jsou samostatným subjektem a stát má vůči nim přímou odpovědnost, musí jim sloužit. Jeho osvícenské reformy byly první krůčky na cestě pokroku.

Sociální politika se zaměřuje na fungování určitého systému a její prvky jsou velmi rozmanité. Je vždy součástí určitého společenského celku. Její cíle a nástroje nejsou izolované, ale naopak, jednotlivé sféry spolu úzce souvisí. Právě tuto složitost a provázanost jednotlivých sfér života jsem se snažila vystihnout a popsat ve své bakalářské práci. Ukazuje se, že sociální politika byla a je velmi složitá otázka, která vyžaduje komplexní přístup.

Seznam použitých zdrojů

BĚLINA, P. *Česká města v 18. stol a osvícenské reformy*, Praha: Academia, 1985. ISBN 21-074-85.

BĚLINA, P., KAŠE, J., KUČERA, J. P. *Velké dějiny zemí koruny české*, Praha: Paseka, 2001. ISBN 80 – 7185-384 – 4.

BOGDAN, H. *Historie Habsburků: sedm století rodu*, Praha: Brána, 2003. ISBN 80-7243-188-9.

ČECHURA, J. *5. 5. 1609 - Zlom v nejdelším sněmu českých dějin: generální zkouška stavovského povstání*, Praha: Havran, 2009. ISBN 978-80-86515-95-5.

ČAPEK, V., PÁTEK, J. *Světové dějiny. II., Dějiny lidských civilizací od poloviny 17. stol. po současnost*, Praha: Fortuna, 1994. ISBN 80-7168-091-5.

ČAPKA, F. *Dějiny zemí Koruny české v datech*, Praha: Libri, 1998. ISBN 80-85983-51-6.

GALANDAUER, J., HONZÍK, M., *Osud trůnu*, Praha: Panorama, 1982. ISBN 11-085-82.

FIALOVÁ, L., HORSKÁ, P., KUČERA, M. a kol. *Dějiny obyvatelstva českých zemí*, Praha: Mladá Fronta, 1996. ISBN 80-204-0283-7.

FRAIS, J., *Reformy Marie Terezie a Josefa II.*, Třebíč: 2005. ISBN 80-7268-337-3.

HAPÁK, P., HORVÁTH, P., JANÁČEK, J., a kol. *Přehled dějin Československa*, Praha: Academia, 1982. ISBN 509- 21-857.

HAUBELT, J. *Zrušení nevolnictví: Významná událost v dějinách našeho lidu*, Brno: Horizont, 1981. ISBN 40-042-81.

HLEDÍKOVÁ, Z., JANÁK, J., DOBEŠ, J. *Dějiny správy v českých zemích: od počátků státu po současnost*, Praha: Lidové noviny, 2005. ISBN 80-7106-709-1

KŘEN, J. *Dvě století střední Evropy*, Praha: Argon, 1995. ISBN 80- 7203-612-2.

MACHOVEC, M. *Problém tolerance v dějinách a perspektivě*, Praha: Academia, 1995. ISBN 80-200-0414-9.

MIKULEC, J. *31. 7. 1627. Rekatolizace šlechty v Čechách: či je země, toho je i náboženství*, Praha: Havran, 2005. ISBN 80-86515-54-0.

PEKAŘ, J. *O smyslu českých dějin*, Praha: Rozmluvy, 1990. ISBN 0-946-352-70-4.

PEKAŘ, J. *Postavy a problémy českých dějin*, Praha: Vyšehrad, 1990. ISBN 80-7021-057-5.

POHL, W., VOCELKA, K. *Habsburkové: Historie jednoho evropského rodu*, Praha: Grafoprint-Neubert, 1996. ISBN 80-85785-44-7.

SVOBODA, R., *Arnošt Konstantin Růžička: josefinista na českobudějovickém stolci*, České Budějovice: JIH, 2011. ISBN 987-80-86266-57-2

SEIFERTOVÁ, A. *Dějiny - stručný přehled*, Mgr. Vlasta Blumentrittová ©Blug ISBN 978-80-7274-949-2.

SOMR, M. a kol. *Dějiny školství a pedagogiky*, Praha: SPN, 1987. ISBN neuvedeno.

ŠAMALÍK, F. *Úvahy o dějinách české politiky: Od reformace k osvícenství*, Praha: VICTORIA PUBLISHING, 1996. ISBN 80-85605-00-0.

ŠTVERÁK, V., *Stručné dějiny pedagogiky*, Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1983. ISBN 14-406-83.

TARABA, L. *Josef II.*, Praha: Epoque, 1999. ISBN 80-902129-7-2.

TAPIÉ, V-L. *Marie Terezie a Evropa*, Praha: Mladá fronta, 1997. ISBN 80-204-0616-6.

URFUS, V. *19. 4. 1713: pragmatická sankce: rodný list podunajské monarchie*, Praha: Havran, 2002. ISBN 80-86515-11-7.

VAN DÜLMEN, R. *Kultura a každodenní život v raném novověku (16-18. Stol.)*, Praha: Argo, 1999. ISBN 80-7203-116-3.

VÁŇOVÁ, R. *Vývoj počátečního školství v českých zemích*, Praha: státní pedagogické nakladatelství, 1987, ISBN neuvedeno.

VEBER, V., HLAVAČKA, M., VOREL, P. a kol. *Dějiny Rakouska*, Praha: NLN s.r.o., 2002. ISBN 80 – 7106-491-2.

VONDRA, R. *České země v letech 1705-1792: věk absolutismu, osvícenství, paruk a třírohých klobouků*, Praha: Libri, 2010. ISBN 978 – 80-7277-448-7.

WEISSENSTEINER, F. *Synové Marie Terezie*, Praha: Ikar, 2005. ISBN 80-249-0594-9.

ABSTRAKT

CINKOVÁ, M. Sociální politika v habsburské monarchii v období vlády Marie Terezie a Josefa II. (1740 - 1790). České Budějovice 2013. Bakalářská práce. Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích. Teologická fakulta. Katedra církevních dějin. Vedoucí práce doc. ThDr. Rudolf Svoboda, Th.D.

Klíčová slova:

Marie Terezie, Josef II., habsburská monarchie, reformy, sociální politika

Práce se zabývá vývojem sociální politiky v období vlády Marie Terezie a Josefa II. V první části popisuje vládu a politický vývoj habsburské monarchie od třicetileté války do nástupu Marie Terezie na trůn. V další kapitole se zabývá potížemi vlády Marie Terezie v kontextu doby. Jejím úsilím o udržení monarchie jako celku. Věnuje se rozboru podmínek pro vytváření nových reforem a procesem utváření sociální politiky. Ve třetí kapitole popisuje zavádění nových reforem v konkrétních oblastech života, jejich rozvíjení a uvádění do praxe. Dále analyzuje postup transformace monarchie a její sociální politiky za společné vlády Marie Terezie a Josefa II. Vliv nekompromisní a absolutistické vlády Josefa II. na rozvoj monarchie, jejího průmyslu, kultury a sociálních reforem.

ABSTRACT

CINKOVÁ, M. Social policy in the Habsburg monarchy during the reign of Maria Theresa and Joseph II (1740 – 1790). České Budějovice 2013. Bachelor thesis. University of South Bohemia in České Budějovice. Faculty of Theology. Department of Church History. Supervisor: doc. ThDr. Rudolf Svoboda, Th.D.

Keywords:

Maria Theresa, Joseph II., Habsburg monarchy, reforms, social policy.

The thesis deals with development of social policy during the reign of Maria Theresa and Joseph II. The first part describes the government and the political development of the Habsburg monarchy from the beginning of the Thirty Years' War to the Maria Theresa's ascension to the throne. The second part deals with the problems of reign of Maria Theresa in the context of the era and her effort to maintain the monarchy. It analyses the conditions for creating the new reforms and the process of social policy formation. The third part describes the implementation of the new reforms to specific areas of life and their development. It analyses the transformation process of the Habsburg monarchy and its social policy during the common reign of Maria Theresa and Joseph II and it also analyses the influence of absolutist reign of Joseph II to the monarchy, its industry, culture and social reforms.